

Resiliens i svenskt lantbruk

– synen på resiliens hos olika grupper inom lantbruksbranschen.

Resilience in Swedish agriculture -The view on resilience of different groups in the agricultural industry

Susanna Erlewein & Anton Nilsson

Examensarbete/Självständigt arbete • 15 hp

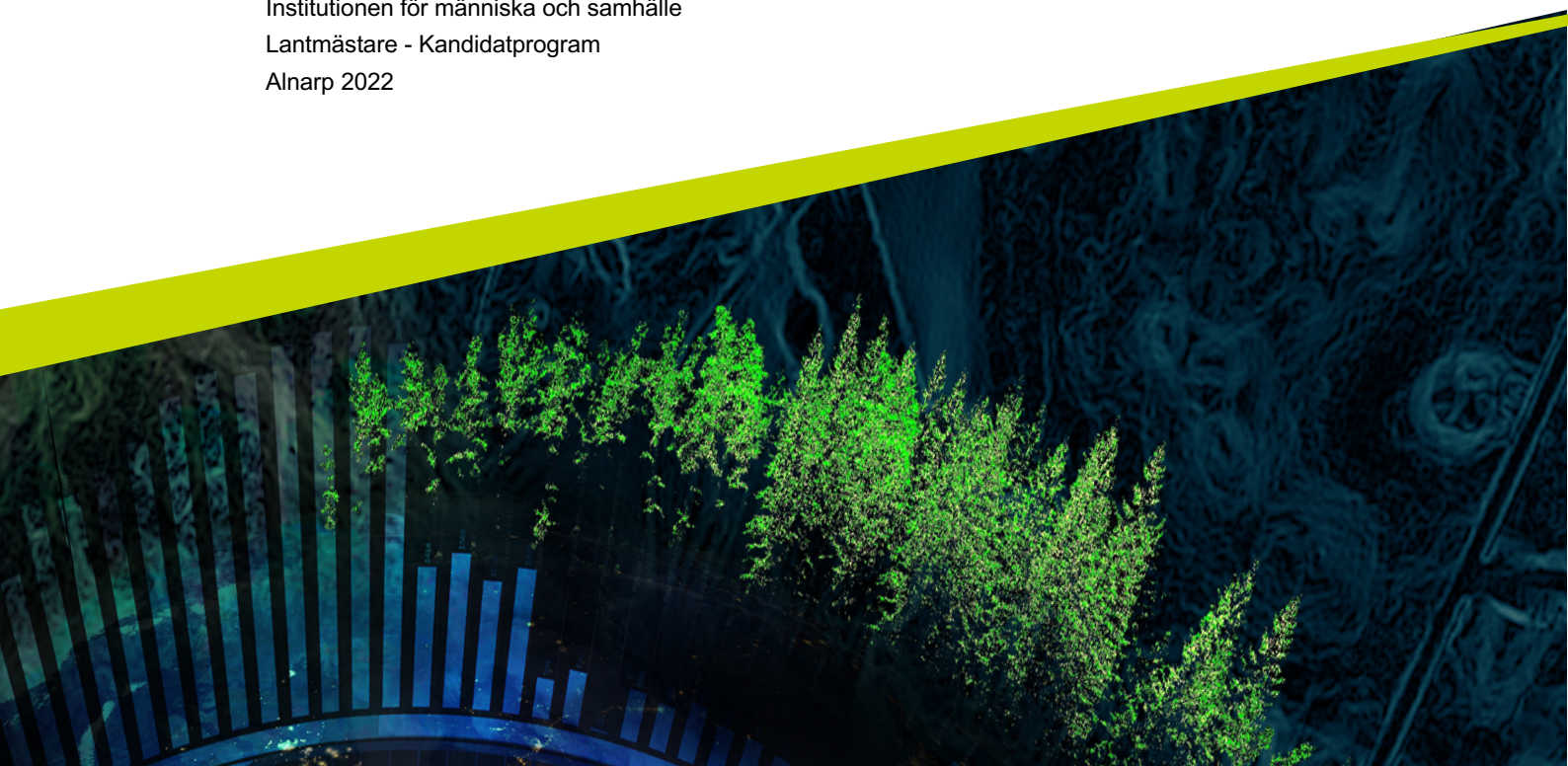
Sveriges lantbruksuniversitet, SLU

Fakulteten för landskapsarkitektur, trädgård- och växtproduktionsvetenskap

Institutionen för människa och samhälle

Lantmästare - Kandidatprogram

Alnarp 2022

Resiliens i det svenska lantbruket — synen på resiliens hos olika grupper inom lantbruksbranschen

Resilience in Swedish agriculture -The view on resilience of different groups in the agricultural industry

Susanna Erlewein & Anton Nilsson

Handledare: Lisa Blix Germundsson, SLU, institutionen för människa & samhälle

Examinator: Erik Hunter, SLU, institutionen för människa & samhälle

Omfattning: 15 hp

Nivå och fördjupning: Grundnivå, G2E

Kurstitel: Självständigt arbete i företagsekonomi

Kurskod: EX0883

Program/utbildning: Lantmästare - kandidatprogram

Kursansvarig inst.: Institutionen för människa och samhälle

Utgivningsort: Alnarp

Utgivningsår: 2022

Elektronisk publicering: <https://stud.epsilon.slu.se/>

Nyckelord: Resiliens, livsmedelsförsörjning, beredskap, anpassningsförmåga, utvecklingsförmåga, motståndskraft

Sveriges lantbruksuniversitet

Fakulteten för landskapsarkitektur, trädgårds och växtproduktionsvetenskap

Institutionen för människa och samhälle

Publicering och arkivering

Godkända självständiga arbeten (examensarbeten) vid SLU publiceras elektroniskt. Som student äger du upphovsrätten till ditt arbete och behöver godkänna publiceringen. Om du kryssar i **JA**, så kommer fulltexten (pdf-filen) och metadata bli synliga och sökbara på internet. Om du kryssar i **NEJ**, kommer endast metadata och sammanfattning bli synliga och sökbara. Fulltexten kommer dock i samband med att dokumentet laddas upp arkiveras digitalt.

Om ni är fler än en person som skrivit arbetet så gäller krysset för alla författare, ni behöver alltså vara överens. Läs om SLU:s publiceringsavtal här: <https://www.slu.se/site/bibliotek/publicera-och-analysera/registrera-och-publicera/avtal-for-publicering/>.

☒ JA, jag/vi ger härmed min/vår tillåtelse till att föreliggande arbete publiceras enligt SLU:s avtal om överlåtelse av rätt att publicera verk.

☐ NEJ, jag/vi ger inte min/vår tillåtelse att publicera fulltexten av föreliggande arbete. Arbetet laddas dock upp för arkivering och metadata och sammanfattning blir synliga och sökbara.

Sammanfattning

Livsmedel har alltid varit en viktig del i mänsklighetens förmåga att utvecklas. Men vad händer när en störning påverkar landet och dess livsmedelsförsörjning? Sverige har länge haft en hög självförsörjningsgrad på livsmedel. Men sedan Sverige gick med i EU 1995 har den minskat till endast 50 %. Under den senaste tiden har även lantbruket påverkats av stora prishöjningar på insatsvaror vilket kan leda till en lägre inhemsk produktion av livsmedel.

Frågan kring livsmedelsförsörjningen har blivit mer aktuell, det som påverkat i högsta grad är Covid-19 pandemin och krig i Ukraina. Detta i sin tur ställer frågor kring lantbrukets motståndskraft där resiliens är ett begrepp som beskriver "ett systems förmåga att motstå svängningar i marknaden" eller *studsas tillbaka* som ordets betydelse är på latin. Hur ser svenska lantbrukare och myndigheter på livsmedelsproduktionen i Sverige och dess resiliens?

I denna studie redovisas ett arbete om hur svenska lantbrukare och myndigheter ser på lantbrukets resiliens och dess påverkan på livsmedelsförsörjningen. Studien utförs med hjälp av kvalitativa intervjuer som tar avstamp i det teoretiska ramverket, där begreppet resiliens beskrivs och hur det kan implementeras i olika sammanhang. Inledningsvis ges en beskrivning kring lantbrukets utveckling inom livsmedelsförsörjningen samt påverkan av det som händer i omvärlden.

Totalt medverkade fem respondenter, två lantbrukare samt tre sakkunniga på myndigheter som jobbar med bland annat frågor kring livsmedelsförsörjning och resiliens. Respondenterna var utspridda i Sverige vilket gjorde att vissa intervjuer kunde göras på plats medan vissa utfördes med hjälp av videosamtal.

Sammanfattningsvis visar studien att det finns en bred syn bland respondenterna kring begreppet resiliens. I modellerna syns två synsätt på resiliens där den ena är att återgå till det ursprungliga läget och den andra är att utvecklas efter en störning. Myndigheterna som jobbar i ett större perspektiv menar att förmågan att återgå till det normala är utgångspunkten, medan lantbrukarna som har sin gård som utgångspunkt ser resiliens som förmågan att anpassa och utvecklas. För att förtydliga den breda synen på resiliens utvecklade vi en egen modell på som inte har en cirkulär rörelse utan en framåtgående rörelse. Efter det kom vi fram till ett förslag på ett ord som kan användas när återgång till det normala inte är ett alternativ, *proceliens*. Begreppet kan beskriva hur en störning kan användas för att utvecklas i stället för att åter gå till det normala.

Nyckelord: Resiliens, livsmedelsförsörjning, beredskap, anpassningsförmåga, utvecklingsförmåga, motståndskraft

Abstract

Food has always been an important part of humanity's ability to evolve. But what happens when a disturbance affects the country and its food supply? Sweden has had a high degree of self-sufficiency in food for a long time. Since Sweden joined the EU in 1995, it has decreased to only 50%. In recent times, the agriculture has been affected by large price increases for inputs, which may lead to lower domestic food production.

The issue of food security has become increasingly topical, some big impacts are the Covid-19 pandemic and the war in Ukraine. This leads to questions about the resistance of the agriculture. Resilience is a term which describes "a system's ability to withstand fluctuations in the market" or as it translates from Latin, bounce back. What are the Swedish farmers and authorities view of food production in Sweden and its resilience?

This study reports the Swedish farmers and authorities view of agricultural resilience and its impact on food security. The study is based on a theoretical framework, which describing the concept of resilience and how it can be implemented in different contexts. By way of introduction, a description is given of the development of agriculture in the food supply and the impact of what is happening in the outside world.

A total of five respondents participated, two farmers and three experts at authorities who work with questions about food supply and resilience. The respondents were spread over Sweden, which meant that some interviews were done face-to-face while some were conducted with the help of videochat.

In summary, the study shows that there is a broad view among the respondents around the concept of resilience. The models show two views of resilience where one view is to return to the original state and the other one is to develop from a disturbance. The authorities work in a larger perspective and believe that the ability to return to normal is the starting point, while farmers have their starting point at their farm, see resilience as the ability to adapt and develop. In order to clarify the resilience as a broad spectrum, we created a model who have a circular movement. After that, we came up with a suggestion for a word that can be used when returning to normal is not an option, prosilience. The new word can describe how a disturbance can be used to develop instead of returning back to normal.

Keywords: Resilience, food supply, preparedness, adaptability, development capacity, resilience

Förord

Lantmästare – kandidatprogram är en treårig utbildning som omfattar 180 högskolepoäng. Utbildningen utgår från SLU Alnarp och är en fördjupande utbildning i den agrara näringen. En av de obligatoriska och slutliga delarna i utbildningen är att genomföra ett examensarbete i en skriftlig rapport samt en muntlig redovisning. Arbetet skrivs på kandidatnivå vilket motsvarar 10 veckors heltidsstudier, det är lika med 15 högskolepoäng.

Vill du rikta ett speciellt tack till vår handledare Lisa Blix Germundsson, som hjälpt oss genom arbetets gång. Speciellt med idéer om upplägget i arbetet och de gånger vi kört fast.

Jag Anton vill även rikta ett tack till Susanna som bidragit med konkreta lösningar när jag svävat i väg för mycket.

Jag Susanna vill också tacka Anton för samarbetet och för de glada stöttningarna när motivationen varit på botten.

Vi vill även tacka alla respondenter som tog sig tid att medverkade i arbetet och bidrog med dyrbar kunskap.

Efter ett samtal med Per Frankelius under ett av hans besök nere på Alnarp kom idén till att mynta ett nytt begrepp. Utan det här samtalet hade kanske inte det nya begreppet kommit till och examensarbetet hade inte fått en lika bra utgång. Därför vill vi rikta ett stort tack till Per!

Innehållsförteckning

Innehållsförteckning	7
1. Inledning	11
1.1. Bakgrund	11
1.1.1. Livsmedelsförsörjning	11
1.1.2. Lantbrukets utveckling	12
1.1.3. Hållbarhet, resiliens och självförsörjning	13
1.2. Problemformulering.....	13
1.3. Syfte och frågeställningar	14
1.4. Avgränsning.....	14
1.5. Uppsatsens struktur.....	15
2. Teoretiskt ramverk	16
2.1. Resiliens.....	16
2.2. Social-ekologisk resiliens	18
2.3. Ekonomisk resiliens.....	19
2.4. Nackdelar.....	19
2.5. Kris	19
2.6. Sammanfattning av teoretiskt ramverk.....	20
3. Material och metod	21
3.1. Kvalitativ intervjustudie	21
3.2. Urval	22
3.3. Tillvägagångssätt	23
3.4. Kritik mot metoden.....	24
4. Resultat.....	25
4.1. Sammanställning av intervjuer	25
4.1.1. Lantbrukarnas svar.....	25
4.1.2. Myndighet/organisation svar	28
5. Analys och diskussion	34
5.1. Diskussion av resultatet	34
5.2. Konsekvenser av resultatet	36
5.3. Kritik granskning av resultatet	38
5.4. Förslag till vidare forskning	38
6. Slutsatser	39
7. Referenser	40
8. Bilagor	44

Figurförteckning

Figur 1: Uppsatsens struktur. Källa: egen bearbetning.....	15
Figur 2: Egen bearbetning av befintlig modell. Källa: (Tendall et al., 2015).....	18
Figur 3: Olika sammanhang inom resiliens. Källa: egen bearbetning.....	33
Figur 4: Olika syn på resiliens. Källa: egen bearbetning.....	35
Figur 5: Resiliens med innebörden att ”gå framåt”. Källa: egen bearbetning.	37

Förkortningar

EU	Europeiska unionen
LRF	Lantbrukarnas riksförbund
MSB	Myndigheten för samhällsskydd och beredskap
SLU	Sveriges lantbruksuniversitet
SRC	Stockholm Resilience Centre

1. Inledning

1.1. Bakgrund

I detta kapitel diskuteras en introduktion om livsmedelsförsörjningen och det svenska lantbrukets förmågor att hantera oförutsägbara händelser. Vidare följer en beskrivning av hållbarhet, resiliens och självförsörjning.

1.1.1. Livsmedelsförsörjning

En ökad livsmedelsförsörjning och en minskad sårbarhet i livsmedelskedjan är några av regerings delmål i Sveriges livsmedelsstrategi (Sveriges regering 2017). Sverige anses idag enbart vara självförsörjande på tre livsmedel; spannmål, morötter och socker. Självförsörjningsgraden i stort bedöms vara ungefär 50% vilket är relativt lågt jämförelsevis med Finlands 80% och Danmarks 130%. Med Covid-19 pandemin och Ukrainakrisen pågående behöver Sverige göra upp en plan för att kunna höja självförsörjningsgraden (Sveriges riksdag 2020). Utgångspunkten för svensk jordbrukspolitik har fram till 90-talet fokuserat mot nationell självförsörjning, till följd av efterkrigstiden. Vid EU-inträdet 1995 avvecklade Sverige självförsörjningsmålet. Det här kan dock komma att hamna på agendan igen på grund av förändringar i säkerhetspolitiken (Andersson et al., 2016).

År 1990 hade Sverige en självförsörjning av livsmedel på 75% jämfört med år 2021 som är 50%, den största anledningen är att lönsamheten har varit för dålig för det svenska lantbruket. Höga skatter, ojämnt fördelade resurser och regelverk har gjort att andra länder kunnat producera billigare mat än svenska lantbrukare. I osäkra tider är självförsörjningen viktig och kan befolkningen inte äta inhemsk mat när det inte är en kris, vad ska de äta när väl en kris inträffar? (LRF 2022a).

Livsmedelsförsörjningen definieras på flera olika sätt men det mest grundläggande är att förhindra hunger och tillhandahålla de mest basala livsmedlen till en överkomlig kostnad. Systemet ska fungera vid olika typer av störningar eller förändringar och kan fördjupas ytterligare genom att tillhandahålla en näringsrik kost som producerats hållbart och givit tillräcklig vinst för aktörerna i livsmedelssystemet (Mistra 2019).

1.1.2. Lantbrukets utveckling

Lantbruket har under de senaste 30 åren genomgått stora förändringar och blivit alltmer automatiserat samtidigt som gårdarna har slagits ihop till större enheter (Jordbruksverket 2020). Denna utveckling har medfört att gårdarna specificerar produktionen där vissa odlar spannmål i stora mängder medan andra producerar animaliska produkter. Till följd av utvecklingen minskar motståndskraften på gårdarna då fördelningen av egna insatsvaror blir ojämnt fördelade. Innan den storskaliga produktionen blev mer utbredd, använde gårdarna djurens gödsel för att gödsla grödorna, de mindre bördiga jordarna passade bra för foderproduktion och de mer bördiga för spannmålsodling. I dagens läge med stora driftenheter är animaliegårdarna beroende av kraftfoder som oftast odlats utanför landets gränser. De stora växtodlingsgårdarna i sin tur är beroende av mineralgödsel och bekämpningsmedel (Jordbruksverket 2020). Majoriteten av dessa produkter är importerade och styr Sveriges förmåga att producera livsmedel (Altinget 2022). Lantbruket står inför stora utmaningar och för att lyckas försörja den växande befolkningen krävs bättre resurser och resiliens på gårdarna. De faktorer som påverkar livsmedelsförsörjningen negativt är konflikter, krångliga regler och klimatet (Sida 2021).

Fungerande transporter är en grundläggande förutsättning för alla primärproducenter. Först till gården i form av insatsvaror samt ut från gården i form av livsmedel och produkter till befolkningen. Drivmedel, mineralgödsel, växtskyddsmedel, viss typ av utsäde och proteinkraftfoderfoder är till största del importerande. Det gör att självförsörjningsgraden av insatsvaror till lantbruket är mycket låg och utgör egentligen ett större problem än självförsörjningsgraden av livsmedel (Eriksson 2018). Det finns studier som visar att det finns potential att öka produktionen i Sverige genom högre skördar, fler grödor och en ökad efterfrågan. Dock har priserna på insatsvarorna ökat markant, det är framför allt mineralgödsel, drivmedel och foder som påverkar lantbruket allra mest. Under pandemin har efterfrågan ökat vilket produktionen inte kunnat matcha. Kostnaden för insatsvaror uppskattas att öka med nästan 7% jämfört med 2020, det är 3 miljarder kronor. De största orsakerna till det är stigande priser på el, diesel och mineralgödsel (Jordbruksaktuellt 2022). Totalt uppgår kostnaderna till 4,1 miljarder kronor extra för lantbruket på grund av de stigande priserna. Om det ska vara möjligt för lantbruket i Sverige att producera mer livsmedel behöver priserna på varorna stiga för att matcha de höjda priserna (Jordbruksaktuellt 2022).

Omkring 63 % av Sveriges totala utsläpp sker utanför landets gränser (Naturvårdsverket 2019). Anledningen är att stora delar av insatsvarorna till lantbruket produceras utanför Sverige. Detta innebär att resiliensen är mycket låg om oförutsägbara händelser inträffar (Davies 2020). Genom att anpassa lantbruket till lokala förutsättningar blir lantbruket mer resilient, en lägre produktion kan i vissa fall vara motiverande för att inte vara beroende av osäkra insatsvaror. Mineralgödsel är till exempel något som Sverige till stor del importerar från andra länder. Genom att anpassa växtföljden till mer kvävefixerande växter blir beroendet mindre av importerat gödsel (ibid). Sverige skulle även kunna se över möjligheten

att producera egen mineralgödsel för att säkerställa en resilient livsmedelsproduktion.

1.1.3. Hållbarhet, resiliens och självförsörjning

Begreppet resiliens används alltmer i sammanhang kring lantbruket. Resiliens beskriver förmågan att återhämta eller anpassa sig efter en chock, det kan vara påverkan från miljökatastrofer, politiska oroligheter eller förändringar på marknader. Begreppet resiliens används alltmer i sammanhang kring lantbruket. Skillnaden mellan hållbarhet och resiliens kan förklaras med att hållbarhet strävar efter att uppnå dagens mål utan att äventyra framtidens mål. Resiliens innebär förmågan att fortsätta tillhandahålla en funktion över tid trots störningar, och utgör därmed en väsentlig del av vad som möjliggör hållbarhet (Holling 1973). Ett resilient lantbruk möter alltså både mat- och utvecklingsbehovet på både den lokala och globala dimensionen utan att äventyra ekosystemet. Det har en strävan att vara oberoende till stor del av omvärlden för att kunna klara sig utan stora omställningar vid en kris eller politiska oroligheter. Målet med ett lantbruk som är resilient är att kunna möta både rådande och kommande utmaningar (Bennett 2014).

Nationalencyklopedin (u.å.) definierar självförsörjning som ett lands förmåga att producera vad det förbrukar, som kan vara i form av till exempel livsmedel. Det mäts procentuellt och speglar handelsutvecklingen och handelsbalansen, om balansen är positiv överstiger självförsörjningsgraden hundra procent (Jordbruksverket 2015). Som tidigare nämns är resiliens förmågan att tillhandahålla en funktion över tid trots störningar vilket kan anknytas till självförsörjning. En skillnad är dock att självförsörjning kan mätas och redovisas medan resiliens snarare är ett tillstånd i ett system och är svårt att mäta (Hassel 2016).

1.2. Problemformulering

Sedan Sveriges inträde i EU 1995 har självförsörjningen av livsmedel sjunkit på grund utav lätnader i importen från andra EU-länder. Den sjunkande självförsörjningen av svenska livsmedel kan få en negativ påverkan när oförutsägbara händelser inträffar i samhället och omvärlden (Andersson et al., 2016). En yttre påverkan i form av pandemi och Rysslands agerande i Ukraina har stor påverkan på omvärlden och inte minst på Sveriges lantbruk (Sveriges regering 2022). För att klara av att försörja befolkningen krävs det att landet har en god resiliens i både lantbruks- och livsmedelssektorn för att hantera dessa svängningar.

Många lantbruksföretagare är i stort behov av importerade insatsvaror och blir sårbara när världsläget är oroligt. Det finns inte marginal när kostnadschocker drabbar svenskt lantbruk. Sverige har ett av världens mest klimatsmarta och djurvänliga lantbruk men ändå går inte lantbrukarna med vinst. Det här gör att svenska företagare måste lägga ned och importen tvingas öka från länder som producerar livsmedel på ett mindre hållbart sätt. Det drabbar både hållbarhetsarbetet på global nivå och vår försörjningstrygghet (LRF 2022b).

Precis som Wessberg (2019) menar i sin rapport anses resiliens ibland vara ett vagt begrepp eftersom det inte finns någon specifik beskrivning av ordet. Detta gör att det är svårt att implementera begreppet i rätt sammanhang. Bredden på begreppet gör att olika grupper kan uppfatta innebörden av begreppet olika, vilket i sin tur kan leda till missförstånd. Ett exempel är när landsbygdsminister Anna-Caren Säterberg i en pressträff diskuterar Sveriges livsmedelsberedskap, där hon nämner vikten av att vara resiliert i oroliga tider (Regeringen 2022). I en sådan situation kan det uppstå missförstånd där gemeneman inte förstår, eller har olika uppfattning av ordets betydelse.

1.3. Syfte och frågeställningar

Syftet är att ge en ökad förståelse för begreppet resiliens och dess innebörd i lantbrukssammanhang, eftersom det i dagsläget går att tolka olika. Till följd av oförutsedda händelser i närliggande tid så, är syftet med uppsatsen att undersöka hur olika grupper inom lantbruksbranschen upplever resiliens i svensk livsmedelsförsörjning. Genom intervjuer med lantbrukare och myndigheter kan gemensamma faktorer identifieras för att få en förståelse hur läget ser ut i Sverige. Meningen är att bilda en mer noggrann förståelse för hur lantbrukare arbetar för att höja sin resiliens och vilka förutsättningar de kan få genom myndigheterna. Om det finns olika uppfattning om hur resiliensen betraktas kan det eventuella gapet mellan aktörerna identifieras för att de ska få en bättre förståelse för varandra.

- Hur tolkar svenska bönder begreppet resiliens, samt dess påverkan på gårdarna och svensk livsmedelsförsörjning?
- Hur tolkar svenska myndigheter begreppet resiliens knuten till svenskt lantbruk och livsmedelsförsörjningen?

Både etablerade lantbrukare, och de som funderar på att starta upp något nytt kan ta del av studien för att lära sig av andra hur företag i lantbruksbranschen överlever och utvecklas. Myndigheter ska också kunna ta del av studien för att förstå vad de kan göra för att ge företag möjlighet att höja sin resiliens.

1.4. Avgränsning

Kopplingar mellan livsmedelsförsörjning och resiliens kommer att finnas genomgående i studien. Studien har dock inte fokuserat på hur livsmedelsförsörjningen kan öka, bara att den bör öka för en god resiliens. I studien har det genomförts intervjuer som sedan analyserats och jämförts med teorin. Respondenterna har avgränsats till att de ska ha kunskap inom ämnet resiliens. Både lantbrukare och myndigheter har deltagit i intervjuerna.

I arbetet tar vi endast hänsyn till teorin och respondenternas syn och tankar kring begreppet resiliens. Vi kommer inte blanda in våra egna tankar kring resiliens då det inte är syftet med arbetet. Syftet är att se hur olika grupper inom lantbruksbranschen ser på resiliens.

I det teoretiska ramverket fördjupar vi oss i den social-ekologiska och ekonomiska resiliensen. Vi anser att det berör vårt valda ämne mest och det avgränsar den breda synen som finns kring resiliens.

1.5. Uppsatsens struktur

Kapitel ett inleds med en beskrivning av svensk livsmedelsförsörjning, hur den ser ut idag och lite historiskt. Vidare beskrivs vad som skett i lantbruket och vilka utmaningar det svenska lantbruket står för. Meningen med inledningen i kapitel ett är att läsaren ska få förståelse för svensk livsmedelsförsörjning och de yttre faktorer som uppsatsen kommer att handla om. I slutet av kapitlet sammanfattas problemformuleringen, syfte, frågeställningar, målgrupp och avgränsningar.

Kapitel två innefattar det teoretiska ramverk som uppsatsen grundar sig på. Det handlar till stor del om resiliens och dess betydelse samt hur det kan användas i olika sammanhang. Det teoretiska ramverket används för att utforma frågorna till de kvalitativa intervjuerna. Efter intervjuerna användes det teoretiska ramverket för att bidra till diskussionens uppbyggnad.

Fortsättningsvis beskriver kapitel tre vilken typ av metod som använts för att samla in data. Här beskrivs också urval, tillvägagångssätt och material. Kapitel fyra fortsätter med sammanställning av intervjuerna samt analys av dessa svar. Därefter kommer kapitel fem och sex som presenterar diskussionen och slutsatsen med hjälp av det teoretiska ramverket som byggts upp.

Figur 1: Uppsatsens struktur. Källa: egen bearbetning.

2. Teoretiskt ramverk

Kapitel 2 ger en grundläggande förklaring av begreppet resiliens, för att göra det extra tydligt har även figurer utformats för att beskriva resiliens. Detta ramverk är baserat på tidigare forskning och kommer följa som en röd tråd genom arbetets gång.

2.1. Resiliens

Begreppet resiliens är ett gammalt ord som härstammar från det latinska ordet *resilire* och betyder rekyl, att studsa tillbaka. Det har sedan implementerats i det franska och engelska språket med liknande sammanhang som i det latinska språket, vilket har innebörden *dra sig tillbaka* eller *återgå till det ursprungliga* (MSB 2013). Definitionen av resiliens förklarar den långsiktiga förmågan hos ett system att klara av förändringar och fortsätta utvecklas. Det handlar om hur människor och naturen kan använda svängningar och störningar, som till exempel klimatförändringar, politiska oroligheter eller finansiella kriser, för att sporra ett innovativt tänkande (SRC 2015).

Resiliens har haft ett stort inflytande i vetenskapen under en längre tid. Redan under 1950-talet började begreppet användas inom sjukvården för att beskriva patienters förmåga att återhämta sig efter olyckor eller sjukdom. Under senare tiden har resiliens används i fler sammanhang än inom sjukvården där begreppet används flitigt i forskning kring miljö och naturkatastrofer för att beskriva hur samhällen ska kunna verka för att återhämtas. Moser et al., (2019) menar att resiliens kan ses som ett system för att hantera oförberedda och osäkra risker inom ett sammanhang. Vetenskapen inom framför allt social och ekologisk resiliens har lett till att begreppet vuxit på senare år. Utgångspunkten i denna forskning är att det normala är osäkerheter och överraskningar och att resiliensen ska hjälpa samhället att anpassa sig efter ständiga förändringar (Moser et al., 2019).

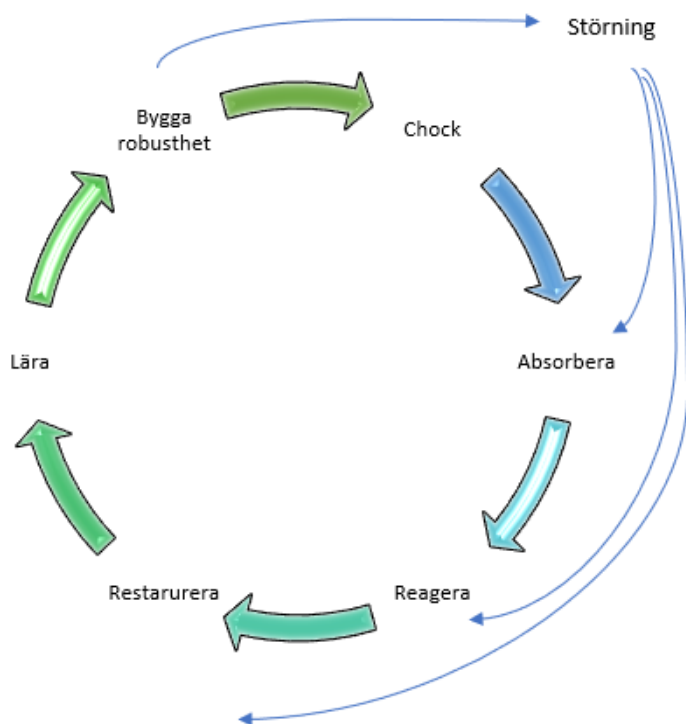
När begreppet resiliens används är det viktigt att tänka på att det kan användas i olika definitioner. Resiliens är både ett begrepp för att återgå till det normala men kan även användas för att förstå en förändring och utvecklas efter den (MSB 2013). Konceptet fokuserar på förändring och att behålla det nuvarande tillståndet trots störningar samt förmågan att anpassa och transformera. Systemet ska kunna absorbera störningar och omorganisera men i huvudsak behålla samma funktion och struktur. Darnhofer (2021) menar att resiliens i ett föränderligt perspektiv kan

ses som en transformativ förändring, det vill säga att engagera sig i nya utvecklingsvägar. Resiliensen ses som ett nytt sätt att hitta lösningar och orientera sig framåt mot en hållbar lösning för den givna situationen (ibid).

Det dominerande sättet att använda resiliens är att betona förmågan att upprätthålla de nuvarande tillstånden. Det kan bidra till att en ram med negativ vinkel uppstår då det handlar om att återgå till det som var innan. Begreppet används oftast i sammanhang med andra begrepp så som störning, stress eller chock (Darnhofer 2021). I MSB:s (2013) rapport beskrivs resiliens på ett liknande sätt, där begreppen förekommer i liknade sammanhang. Detta innebär att stabilitet föredras och att förändringar bortom en viss tidsram är oönskade. Förmågan att återgå till det normala, *studsas tillbaka*, är ofta det önskade målet i ett ekosystem där till exempel en art kan konkurreras ut för att sedan en ny liknande art hittar platsen i kedjan av biologisk mångfald. Inom företagande och i synnerhet lantbruk är dock en ständig förändring nödvändig och förmågan att *studsas framåt* är en bättre definition i detta läge (Darnhofer 2021). Att anpassa produktionen efter omständigheterna är helt enkelt nödvändigt för att inte tappa produktionsmöjligheter. Resiliens används framför allt i externa faktorer som är svåra att påverka som enskild individ. Begreppet används ofta i breda perspektiv vilken medför att det kan glömmas bort att prata om intern påverkan av resiliens. När ingen yttre påverkan stör ett system befinner sig både extern och intern resiliens i en god balans men det är vid en störning som fokuset ändras och balansen rubbas (Darnhofer 2021).

Resiliens är en komplex definition som är svår att implementera i olika system på grund av dess breda perspektiv. Forskare har under en längre tid försökt utveckla ramar och standardiserande verktyg för att mäta resiliens. Verktygen har varit svåra att använda då de har varit dåligt lämpade till oförutsägbara händelser (Darnhofer 2021). Anledningen till ramarna och verktygens svaga funktion grundar sig i att ingen situation är den andra lik, det går helt enkelt inte att förutspå framtida situationer.

Tendall et al., (2015) beskriver livsmedelssystemets händelseförlopp vid en chock genom en cirkulär modell (figur 2). Denna motståndskraftcykel kan till exempel användas i en situation i ett ekosystem där förändringarna kan brytas ned i olika komponenter för förebyggande åtgärder och lärande. De reaktiva åtgärderna absorbera, reagera, restaurera och lära är åtgärder som möjliggörs av de förebyggande handlingarna, att bygga robusthet. Det kan vara förmågan att absorbera, vara flexibel och fyndig, inlärningsförmåga och förmågan att motstå störning (Tendall et al., 2015). Störningar är de faktorer som aktiverar cykeln (figur 2). Det kan vara naturkatastrofer, klimatförändringar eller angrepp av oönskat slag. Enligt Darnhofers (2021) tankesätt beskriver modellen forskningens syn på resiliens där den är utformad efter naturvetenskapens grunder om strävan efter att återgå till det normala, *studsas tillbaka*.

Figur 2: Egen bearbetning av befintlig modell. Källa: (Tendall et al., 2015).

2.2. Social-ekologisk resiliens

Ett social-ekologiskt system beskrivs som ett integrerat system av människor och natur som kopplas till varandra och har ömsesidigt beroende. Det utgår från perspektivet “människan i naturen” och menar att vi inte kan analysera sociala och ekologiska system avskilt (SRC u.å.). För att ändå beskriva social och ekologisk var för sig kan en social resiliens beskriva ett samhälles förmåga att hantera en oförutsägbar förändring utan att minska välfärden (MSB 2013). Det kan vara återhämtningen av samhället efter till exempel ekonomiska eller politiska oroligheter. Ekologisk resiliens kan vara chock och stress, till exempel hur åkermark står emot extremväder. En god biologisk mångfald ger ekosystemet en högre resiliens eftersom en art med liknande egenskaper kan ta över en utrotad arts plats. Det handlar om att möta störningar utan att övergå till ett annat tillstånd, och att möjliggöra återuppbyggnad efter en störning (MSB 2013).

Modellen i (figur 2) visar hur händelseförloppet förväntas bete sig vid en störning. Till exempel har oftast en åkermark monokultur med låg biologisk mångfald och kan drabbas av en plötslig kollaps vid en liten förändring. Om monokulturen drabbas av sjukdom eller extremväder finns inga andra arter med liknande egenskaper som kan ta dess plats. Det tar längre tid för ett sådant system att återhämta sig och det finns risk att förändringar i systemet sker, det har en låg resiliens (Tendall et al., 2015).

2.3. Ekonomisk resiliens

Den ekonomiska resiliensen beskrivs som “den, av policy initierade, förmågan för en ekonomi att återhämta sig från eller anpassa sig till negativa effekter av skadliga snabba förändringar orsakade utifrån, och att dra fördel av positiva snabba förändringar” i forskningsrapporten “Economic Vulnerability and Resilience – Concepts and Measurements”. Definitionerna är flera men i denna kontext finns två centrala förmågor: förmågan att återhämta sig från en chock samt förmågan att klara av de (negativa) effekterna (MSB 2013).

2.4. Nackdelar

Det finns en del kritik riktad mot begreppet resiliens då det inte har någon specifik definition vilket vissa menar leder till förvirring. Resiliens används i flera olika sammanhang, det kan vara allt från en sjös möjlighet att motstå övergödning till en patients förmåga att återgå till det normala efter en skada. Detta medför att det är svårare att bedöma resultaten angående resiliens (Moser et al., 2019). Inom skönlitteraturen och tidskrifter har ordet resiliens även på senare tid börjat användas flitigt för att attrahera läsare. Moser et al., (2019) menar att detta kan på sikt medföra att begreppet tappar sin ursprungliga innebörd. I debatter kan detta i sin tur medföra att begreppet får ett försvagat förtroende i forskningssammanhang.

En ytterligare kritiserad fråga är möjligheten att ”mäta” resiliens. Kritiken som möts är framför allt när mätningarna handlar om ett komplext fenomen. Mätning kan omfatta en rad olika saker och ske på olika skalor. I nominella skalor rangordnas objekt utan inbördes ordning där siffror bara utgör en etikett, det kunde lika gärna vara bokstäver. En ordinär skala rangordnar objekten, man kan säga om något är mer eller mindre men inte i exakta siffror. Den nominella skalan lämpar sig inte vid mätning av resiliens eftersom måttet på resiliens uttalar sig oftast systemet har hög eller låg resiliens. För att uttala sig om graden av resiliens är det viktigt att ha tydliga regler som är giltiga i relation till verkligheten. Det är vidare väsentligt att ha god kunskap om ämnet och dess aspekter vid mätningen. Eftersom resiliens är ett brett begrepp är det svårt att komma fram till en gemensam mätning för alla typer av systems resiliens (Hassel 2016). En lantbrukare kanske inte kan använda informationen som kommit ur en mätning av resiliensen hos en enskild kommun.

2.5. Kris

För att förstå hur det svenska jordbruket påverkas av omvärlden gäller det att hitta de viktigaste intressena i lantbruket. Det kan till exempel vara insatsvaror i form av mineralgödsel, växtskyddsmedel och proteinfoder. Kärnan i systemet är de producenter som tillhandahåller jordbruket insatsvaror, alla har olika påverkan på gårdarna beroende på produktionsinriktningen. Gårdarna har mindre påverkan på

varandra och verkar som ett nätverk där alla är beroende av insatsvarorna, om producenterna av insatsvaror inte kan leverera tillräckliga mängder vara påverkas inte bara gårdarna. Gårdarna verkar i ett social-ekologiskt nätverk som i sin tur påverkar arbetstillfällena på gårdarna och i långa loppet även slutkonsumenterna av gårdarnas varor (Meuwissen et al., 2019).

Livsmedelsproduktion ingår i kategorin samhällsviktig verksamhet, vilket betyder att även under en kris ska det finnas en fortsatt produktion. Civilförsvaret ska bistå med den hjälp som krävs för att upprätthålla en fungerande produktion i så stor utsträckning som möjligt (MSB 2022). Jordbruksverket ska bistå med den hjälp som de har möjlighet att bifoga, det kan till exempel vara rådgivning eller fördelning av resurser. Under en kris har flera aktörer ansvar för att bibehålla en fungerande livsmedelsförsörjning, det kan vara allt från transporter från jord till bord samt leveranser av insatsvaror. Alla bär ett ansvar för att få ett fungerande samhälle under en kris (Jordbruksverket 2022). Länsstyrelsen arbetar under Jordbruksverket och ska se till att de finns möjligheter att bedriva en livsmedelsproduktion på regional nivå (ibid).

2.6. Sammanfattning av teoretiskt ramverk

Resiliens innebörd är omfattande och det är tydligt även i detta arbete, synen på resiliens kan ses ur en rad olika perspektiv. Tendalls et al., (2015) syn på resiliens speglas ur naturvetenskapens grunder och efterliknas i modellen i (figur 2). Medan Darnhofers (2021) ser mer på resiliens som ett sätt att utvecklas efter störningar. Detta är bara två av flertalet olika definitioner av resiliens men visar ändå att det går att tolka ur olika synvinklar.

Teorin visar tydlig på att resiliens går att tolka ur många synvinklar och medför även då att forskningsområdet har lika många vinklar och perspektiv. Det vi kunde urskilja i teorin och som vi ansåg intressant, var att det går att tolka resiliens ur olika perspektiv. Valet blev då att undersöka om det går att se om det finns olika syn på resiliens i lantbruksbranschens olika grupper.

3. Material och metod

Kapitel 3 beskriver studiens tillvägagångsätt, samt kritik mot metoden. Utöver det ges en kort beskrivning av respondenterna. Avslutningsvis förklaras urvalet av de tillfrågade.

3.1. Kvalitativ intervjustudie

Oftast innefattar kvalitativa studier ett mindre antal personer men, intervjuerna blir i regel mer djupgående. Det gör att siffror och tabeller inte lämpar sig så bra i resultatet eftersom respondenterna har fått utrymme att ge en mer personlig och nyanserad bild av frågorna och ämnet. I forskningsprocessen är teorin en viktig del för att ta reda på vad som redan är känt och fungerar som ett stöd till frågorna som ställs i intervjuerna. Därefter sammanställs data för att sedan kunna användas i diskussion (Hedin 2011).

Själva intervjun har nästan alltid en låg grad av strukturering där frågorna är utformade så att intervjupersonen kan svara med egna ord. Frågorna i sig ställs ibland strukturerat eller ibland i den ordning som faller sig bäst under intervjuens gång. Det kan leda över till metoden semistrukturerad intervju som ger ännu mer utrymme till att utforma svaren. Den som intervjuar behöver inte alltid ha förberett frågor men har en lista på ämnen som behöver beröras för att få svar på frågeställningen. Metoden används mer som ett samtal mellan intervjuaren och intervjupersonen snarare än en utfrågning (Patel & Davidsson 2020). Valet föll på semistrukturerad intervju eftersom det ämne vi berör är så pass brett. Det gör att vi inte styr frågorna i den riktning vi själva vill, utan i den riktning som respondenterna vill. Det ger oss de varierade svaren vi räknat med på grund av ämnets utrymme för tolkning. Huvudfrågorna kommer att vara ganska få och breda med ett stort utrymme för respondenten att svara med egna ord. Några följdfrågor kommer att formuleras efter varje huvudfråga, beroende på vad respondenten svarar. För att frågorna ska vara relevanta har vi hittat inspiration i Adlers (2022) uppsats som har ett liknade upplägg och ämne. Upplägget med frågorna liknar även Wessbergs (2019) uppsats som handlar om resiliens i jordbruket. Det medför att frågorna anses relevanta i ämnet då det är ett liknande upplägg som tidigare studenter använt i sina uppsatser. En semistrukturerad intervju tillämpas för att få intervjun att flyta på och kännas naturlig.

3.2. Urval

När en kvalitativ undersökning utförs är det för att få en bred och noggrann beskrivning av den frågeställning som finns. Det kan vara en fördel att välja personer som är olika varandra för att komma åt bredden. Urvalet görs med fördel till personer som tros ha mycket att berätta om området (Hedin 2011). Respondenterna har varit myndigheter som kan kopplas till det svenska lantbrukets resiliens. Det kan vara personer som övervakar vad som händer i omvärlden och vad som sker i Sverige till följd av det som händer. För att få en ytterligare dimension på intervjuerna har svenska lantbrukare med inblick i ämnet intervjuats.

Totalt tillfrågades sju respondenter där fem svarade att de ville medverka. Intervjuerna utfördes på plats när de tillfrågade låg nära geografiskt till SLU Alnarp, men även digitalt där de tillfrågade var långt bort geografiskt. Antalet respondenter anses kunna vara fler för att få ytterligare synvinklar på ämnet. Tidsramen för arbetet är dock begränsad och bidrog till att antalet respondenter blev fem stycken. Detta anses dock vara tillräckligt för att inte påverka arbetets trovärdighet. Vid en kvalitativ studie spelar antalet respondenter mindre roll eftersom det är kunskapen hos de tillfrågade som är av värde. Om endast två respondenter hade tillfrågats skulle svaren kunna skilja sig helt från varandra men genom att tillfråga ytterligare ett par respondenter uppnås en *triangeleffekt* (Patel & Davidsson 2020). Det går då att dra paralleller mellan respondenterna för att ge svar på hur de olika grupperna ser på resiliens.

Målgruppen är både etablerade lantbrukare, och de som funderar på att starta upp något nytt kan ta del av studien för att lära sig av andra hur företag i lantbruksbranschen överlever och utvecklas. Myndigheter ska också kunna ta del av studien för att förstå vad de kan göra för att ge företag möjlighet att höja sin resiliens.

För att skapa en förståelse om de tillfrågade ges en kort beskrivning om följande företag och organisationer nedan. Anledningen att respondenterna är anonyma är på grund utav att deras namn inte har betydelse för arbetets syfte. De tillfrågade myndigheterna och organisationerna har vi valt att nämna vid namn, men den person som intervjuas kommer vara anonym. Anledningen till detta är att de sakkunniga svarar för myndigheten och inte som person.

Lantbruksföretag

Lantbrukare 1, bedriver en växtodlingsgård i södra Sverige med ett fåtal nötkreatur. Ägaren har en rad olika förtroendeuppdrag i olika föreningar och organisationer inom lantbruksbranschen. Under lantbrukarens tid inom lantbruk har hen kommit i kontakt med begreppet resiliens och jobbat med frågan i en del av de förtroendeuppdrag hen haft.

Lantbrukare 2, bedriver ett regenerativt lantbruk i södra Sverige med inriktning nötköttproduktion med egen foderförsörjning. Gården har utedrift vilket innebär

att djuren går ute året runt och betar. Ägaren har ett intresse för resiliens och jobbar hela tiden för att klara av svängningar i marknaden.

Myndighet/organisation

Utredare på Jordbruksverket, har en övergripande roll inom den agrara näringen där de sköter kontroller och regelverk. De arbetar även med att Sverige ska kunna producera mat på ett hållbart och lönsamt sätt.

Utredare på MSB, myndigheten är statlig och bär ansvar för att stödja samhällets beredskap för olyckor, kriser och civilförsvar.

Sakkunnig på LRF, är en politiskt obunden intresseorganisation som jobbar inom den gröna näringen. De jobbar med att utveckla och stötta företag samt värna om den svenska landsbygden.

3.3. Tillvägagångssätt

För att genomföra undersökningen har fakta inhämtats från examensarbeten med inriktning resiliens, vetenskapliga artiklar och rapporter. Ytterligare en stor del av materialet är intervjuerna med myndigheter och lantbruksföretagen. De tillfrågade respondenternas tank kring resiliens är betydelsefullt för att genomföra syftet med uppsatsen.

För att få en så stor insamling av information som möjligt till undersökningen har data inhämtats från flera delar än enbart resiliens knutet lantbruksbranschen. Rapporter som rör begreppet resiliens har varit till stor nytta och har bearbetats för att passa resiliens inom lantbruket. En del av materialet som har lästs har saknat relevans eller varit svårt att implementera till denna undersökning och har då förkastats.

En förfrågan till varje respondent har skickats ut via mail med eventuellt efterföljande telefonkontakt. Innan intervjun har respondenterna tagit del av intervjufrågorna för att kunna förbereda sig, allt för att få ut så mycket som möjligt av själva intervjun. Under intervjuerna har samtalen, vid samtycke, spelats in samt anteckningar har tagits. Intervjuerna utfördes på plats när de tillfrågade låg nära geografiskt till SLU Alnarp, men även digitalt där de tillfrågade var långt bort geografiskt. Den planerade tiden för intervjun var 15-30 minuter, men i verkligheten tog det 20-50 minuter. Upplägget i intervjuerna gick ut på att båda skribenterna medverkade där en ställde frågorna och den andra tog anteckningar. Intervjuerna skedde enskilt med respondenterna. Så snart som möjligt bearbetades intervjun för att kunna analyseras med hjälp av det utformade teoretiska ramverket. Där efter har respondenterna fått ta del av en sammanfattning av intervjun för att godkänna så att det stämmer överens med vad de anser att de själva sagt.

3.4. Kritik mot metoden

Det är viktigt att både intervjuaren och respondenten hjälps åt att driva ett samtal för att lyckas med intervjun. Respondenten bör inte bli hämmad under samtalet för att få en bra intervju, med det menas att intervjuaren ska ha ett bra språkbruk, gester och kroppsspråk som respondenten kan förstå och relatera till. Det här sätter krav på båda parter och om någon av parterna inte känner sig bekväm eller tillräckligt förberedd kan det färga intervjun (Patel & Davidsson 2020). Då skribenterna saknar vana att intervjua kan båda parter känna sig obekväma vilket i sin tur kan påverka resultatet.

På grund av det geografiska avståndet har intervjuerna av Jordbruksverket, MSB och LRF skett via videosamtal medan intervjuerna med lantbrukarna har skett ansikte mot ansikte. Det gör att svaren kan ha fått olika djup eftersom kroppsspråk kan bli lidande via digital länk.

Valet av respondenter föll på de lantbrukare som redan vet vad resiliens innebär och har sin egen tolkning på det. Båda två har dessutom implementerat resiliens i sina lantbruk och har inriktningar som inte den gemene lantbrukaren har. Det kan ha påverkat deras syn på resiliens, att de är mer förberedda än vad andra lantbrukare skulle varit. Resultatet bör även tolkas med försiktighet på grund av de få respondenterna, hade ytterligare fem respondenter medverkat hade resultatet kanske sett annorlunda ut. Men hade vi intervjuat personer utan kunskap i ämnet hade det kunnat medföra att uppsatsens trovärdighet blivit bristfällig.

4. Resultat

Kapitel 4 ger läsaren en redogörelse och sammanfattning av vad respondenterna svarat i intervjun. Kapitlet avslutas med en analys där respondenternas svar kan knytas samman med teorin.

4.1. Sammanställning av intervjuer

Frågorna som ställts under intervjuerna finns bifogade i *bilaga 1* och *bilaga 2*.

4.1.1. Lantbrukarnas svar

Vad är resiliens för dig?

Båda lantbrukarna var överens om att begreppet resiliens är väldigt komplext och inte helt lätt, det kan handla om stryktålighet, smällar av ekonomiska aspekter eller väder. Det handlar om flera saker för att kunna bedriva ett livskraftigt företag där allt hänger ihop. Synen på resiliens hos båda lantbrukarna är att resiliens handlar om att kunna bibehålla en produktion trots störningar och att hela tiden utvecklas. ”Vad är egentligen det normala? Att gå tillbaka har aldrig varit en lösning.”

Lantbrukare 1 menar att det är framför allt tre saker som påverkar resiliensen i företaget, den inre och yttre påverkan men framför allt det ekonomiska. Den yttre påverkan är till exempel solstormar, en sådan kan slå ut all teknik och för att då vara resiliens handlar det om att kunna producera mat utan teknik och andra moderniserade hjälpmedel. Den inre påverkan är den sociala resiliensen där närhet till service och hjälp för att kunna hålla företaget livskraftigt, allt från närhet till försäljare av insatsvaror och verkstäder för att minska stilleståndstider. Lantbrukaren anser även att det finns fördelar att bedriva verksamhet i Skåne då närheten till allt är centralt i företaget. ”I södra Sverige är vi bortskämda, på Söderslätt tar de med sig tält och proviant om de måste åka två mil”. Den ekonomiska resiliensen i företaget handlar om en sak, likviditet! Saknar företaget likviditet är det svårt att bedriva ett hållbart företag.

Vidare diskuterades självförsörjningen som egentligen inte är ett jordbruksproblem, utan ett samhällsproblem. Sverige måste kunna exportera varor och vara ett gott handelsland under fredstider men även kunna försörja befolkningen under kristider.

Lantbrukare 2 är inne på samma spår som lantbrukare 1, likviditeten är viktig för att kunna bedriva verksamheten. Så länge det finns ett fungerande valutasystem är

det pengar som påverkar företaget mest. Det är först vid en störning det kan komma andra valutor. ”Solpengar” är ett uttryck som lantbrukare 2 använder där innebörden är att valutan är det som gården producerar ur solens strålar, i dennes fall gräs som växer med hjälp av fotosyntes som i slutändan blir kött. Ur gårdens perspektiv är resiliens att kunna fortsätta producera livsmedel trots olika störningar. De främsta störningarna anses vara påverkan från väder, politiska beslut men även i värsta fall krig. För att klara störningar är lager, foder till djuren samt lager av bränsle en viktig del för att gården kan fortsätta fungera trots en lång störning. Då gårdens inriktning är köttproduktion kan lantbrukaren se till att ha en fungerande produktion genom stora betesområden. Tack vara att gården är belägen i södra Sverige kan betet ske nästan tio månader om året. Samarbeten är en viktig del i lantbruket, vid en störning ska grannar värderas högt menar lantbrukaren. Att klara av att försörja många samtidigt som alla hjälps åt kan en fortsatt produktion vara möjligt. ”Vid en kris ska jag som lantbrukare inte bygga höga stängsel, jag ska bygga större matbord.”

Hur lyckas du driva ett livskraftigt företag?

Att sprida riskerna, att vara relativt riskmedveten och att aktivt jobba med riskhantering är viktigt för att klara av svängningar i marknaden. Att inte vara specialiserad, på till exempel en gröda, utan att ha flera ben att stå på gör att lantbrukare 1 har lyckats driva ett livskraftigt företag. Att hela tiden ha en ekonomisk buffert vid oväntade händelser är viktigt. Lantbrukaren har aktivt jobbat med kassaflöden, samhällsanalyser och viktigast av allt, att säkerställa sin likviditet.

Inom lantbruket är det framför allt väder som har stor påverkan. Kriser så som torka och väta har drabbat lantbrukaren under dennes aktiva tid, lantbrukare 1 menar att torkan går att hantera men det är vätan som förstör mest. Det går att vara förberedd för torka genom att bevattna medan man endast kan stå och se på vid väta. Annan påverkan från omvärlden är svår att påverka som enskild lantbrukare och det gäller att tänka ett steg längre för att inte hamna i negativa tankebanor. Lantbrukaren har som tillvägagångssätt att tänka på sin produktion i påverkancirkeln. Det första är sådant som direkt går att påverka, det andra är indirekt påverkan och det tredje är sådant som inte går att påverka. När detta tänk implementeras blir det enklare att lägga energi där det finns möjlighet att påverka medan sådant som inte går att påverka gäller det enbart att förhålla sig till. Resiliens handlar då om att kunna driva verksamheten trots påverkan från inre och yttre håll.

Lantbrukare 2 menar att en plan B är viktigt ur ett resilient perspektiv för att klara av att driva ett företag. Det som påverkar lantbrukaren mest är räntor och skenande drivmedelspriser. Genom att jobba med att hitta alternativ för att klara dessa svängningar klarar lantbruket sig även vid tuffa tider. Valet av betesdrift har medfört att lantbrukaren har en produktion som är mindre beroende av energi i form av både olja och elektricitet. Men att vara helt oberoende är svårt i dagens läge men genom att jobba långsiktigt minskar risken att stå handfallen när väl en kris kommer. Lantbrukaren har alltid utgångspunkten att hen har fel när något nytt ska planeras, detta för att tidigt kunna vända om beslutet skulle vara felaktigt. Detta tankesätt grundar sig i tron om att ”lära sig av sina misstag”. För att driva ett

livskraftigt och hållbart företag är det även viktigt att lära sig av andras misstag och på så vis inte gå i samma fällor som andra gjort.

Vilka störningar påverkar dig mest i ditt företag?

Prishöjningarna är något som påverkar lantbrukare 1 mycket, men det är en likviditetsfråga och pengarna som ligger ute i dagsläget kommer att komma tillbaka till hösten. Det som påverkar allra mest är extremväder eftersom man själv inte kan påverka det. Ägandefrågan på insamlade data från olika tekniska lösningar tror lantbrukaren också kan ha en påverkan på det resilienta företaget eftersom andra företag kan tjäna pengar på din insamlade data. Om vi tittar på resiliensen i livsmedelssystemet är frågan vart det är mest sårbart. Det kan vara diesel i lantbruket men om man ser i andra änden av systemet, livsmedelsbutikerna, skulle en datakrasch vara fatalt. Till exempel skulle artiklarna på ett Ica Maxi ta slut på tre dygn om beställningsprogrammen inte skulle fungera. Lantbrukaren menar att dennes företag har en ganska dålig möjlighet att stå emot störningar om klimatet tas till beräkningen. En brand skulle företaget delvis klara av, men det skulle såklart bli en stor störning. En dålig odlingssäsong kan ge betydligt mindre inkomst och därmed vara fatalt för likviditeten.

Under lantbrukare 2 aktiva tid inom lantbruksbranschen är det framför allt torkan år 2018 som drabbade företaget hårdast. Den stora anledningen var att de hade förnyat en stor andel mark med vall vilket gjorde att de skördade mindre foder än vanligt. Eftersom gården har ett stort antal djur på stora områden var det även svårt att kunna säkerställa tillräckligt med foder i beteshagarna. Den stora räddningen var bland annat att gården hade ett stort lager foder från året innan. Det som påverkar verksamheten mycket nu är det ostabila omvärldsläget med höjda priser på insatsvaror. Detta har lett till att omkostnaderna har ökat för produktionen, för att klara detta ser lantbrukaren gärna att priserna på kött ska öka. En resilient livsmedelsförsörjning bygger på att det ska vara lönsamt för primärproducenterna.

Kommande störningar och ökad livsmedelsförsörjning

Det är också en klurig fråga. Lantbrukare 1 tittar mycket på bevattning, likviditet och dränering men också vilken struktur som finns i landet och styret. De gör vad de kan kring företaget men de kan inte påverka de bestämmelser som finns utan måste bara förhålla sig till dem. Det kan vara problematiskt med kommuner som har självbestämmande över allt, och det blir fel när det gäller vatten och vattendrag. Det hade behövt tittas på ett annat sätt än på kommunnivå. Ur resilienssynpunkt hade vi haft det mycket lättare om det var organiserat på ett annat sätt. De stora frågorna kan företaget inte själva påverka, utan det ligger någon annan stans och är inte organiserat på ett vettigt sätt. Ibland görs marknadsanpassning men först och främst görs bland annat grödplanering för att på längre sikt motverka sjukdomar med mera.

De ekonomiska stöden som finns tycker lantbrukare 1 är lite trubbiga och inte helt positiv till eftersom det alltid finns de som utnyttjar sådana system. En form av försäkrar hade varit mer på sin plats. I dagsläget finns det försäkringar för hagelskador och omsådd, men ingen katastrofförsäkring mot till exempel skyfall. Rådgivning och att lyssna på andra människors erfarenhet är bra men man ska vara

lite försiktig eftersom mycket rådgivning ser kanske inte helheten och framtiden, utan är mycket här och nu. Det behövs mer perspektiv som blickar 5-8 år framåt. Många gånger tänker inte rådgivaren långsiktigt men här måste den egna företagaren se till att den är påläst och insatt. "Även ett icke beslut är ett beslut". Det är alltid företagaren som gör det slutliga beslutet, även om rådgivaren givit råd till beslut. Rådgivning är bra, men den måste förstärkas och förbättras för att ur ett resiliensperspektiv bli mer hållbart.

Resiliens och en ökad livsmedelsförsörjning är väldigt komplext i lantbrukare 2:s fall. Gården producerar "mycket kött till lite insatser, men lite kött baserat på ytan". För att vara ett resilient företag handlar det om att kunna fortsätta producera trots störningar. Den största anledningen till att gården är resilient beror på de låga insatserna. Inga stall behövs till djuren eftersom de går ute på betet året runt och omkostnaderna blir lägre än vid traditionell nötköttsuppfödning. Det är värt att nämna att även om produktionen är låg bidrar den till stor nytta i form av biologisk mångfald. De är endast foder och lagringsemballage till fodret som kostar mycket i lantbrukarens produktion. En ökad produktion hade även varit möjlig på gården i form av bär och fruktodling till exempel, odlingen skulle kunna ske i beten som betas sent på hösten. Det stora problemet är att dessa odlingar kräver stora insatser och många arbetstimmar. Hade det varit möjligt med bidrag för denna extra odling kunde det vara mer intressant. I dagsläget blir det för mycket ansvar för den enskilde lantbrukaren och för att orka har lantbrukaren valt att inrikta sig på en specifik produktion. Ytterligare faktorer som påverkar resiliensen är likviditeten, för att kunna åstadkomma något krävs pengar.

Det finns många perspektiv att se på livsmedelsförsörjningen, vid en eventuell kris till exempel. Frågan är om det är den enskilde lantbrukaren som ansvarar för produktionen av livsmedel. Hur ska fördelningen av resurser se ut, samt beroende på graden av störningen kan mer eller mindre vara utslaget. Resiliens och livsmedelsförsörjningen hör ihop menar lantbrukaren men det är svårt att nå dit idag. En ökad livsmedelsförsörjning bygger på energi baserad på olja och om oljan försvinner kan inget utföras. Livsmedelsförsörjningen kan öka samtidigt som den är resilient men då krävs det mer stöd inom livsmedelsproduktion.

4.1.2. Myndighet/organisation svar

Vad är resiliens för er kopplat till lantbruksföretag?

Jordbruksverket menar att grunden i deras hela fokus är livsmedel. När de senare dimensionerar verksamheten handlar det om den så kallade "hela hotskalan" som innefattar allt från ett tappat verktyg, klimatstörningar, djursjukdomar eller krig. Frågan kan besvaras olika beroende på vem man frågar och vilket fokus den har. Beredskapen har som mål att se till att primärproducenterna kan leverera livsmedel. Det finns en god förståelse för vikten av konkurrenskraftiga företag. Fungerar de inte i normalläge kommer de absolut inte att fungera vid en kris. Jordbruksverkets syn på resiliens definieras att återgå till det normala. Frågan blir dock komplex när "det normala" ifrågasätts, vad är egentligen normalt? Det är inte ett uttryck för konservatism men det handlar om att anpassa företagen innan det händer.

MSB säger att resiliens är väldigt komplext och svårt att tolka utifrån myndighetsperspektivet eftersom de som myndighet inte bara kan ha en syn på resiliens. Det kan ses på flera nivåer där en nivå är ur företagsperspektivet där det handlar om att kunna upprätthålla sin produktion och fortsätta att existera som företag om man drabbas av till exempel en naturolycka. Om det ses ur ett längre perspektiv med klimatförändringarna i tanken, handlar det om att kunna stå emot dem och vara anpassningsbar. Resiliens beskrivs ofta som motståndskraft mot en temporär förändring, men det kan lika gärna vara en permanent förändring och det är viktigt att ha en affärsmodell som anpassar sig till det. Lantbruksbranschen kan ses som ett kollektiv där fokusen ligger på att vara varaktig och livskraftig för att kunna fortsätta att driva sin samhällsviktiga aktivitet. Som idag till exempel där vi har en svajig marknad, höga priser på insatsvaror och en klimatomåttligt svår vår. För MSB är det viktigt att verksamheten på något vis finns och att den fortsätter att producera livsmedel. Försörjningsfrågan kring livsmedel är knepig eftersom vi får mat från så många olika håll. Att vara helt självförsörjande är inget som de förespråkar helt. Beroende på vilken typ av sammanhang så tolkas resiliens både som att återgå till det normala och att absorbera och utvecklas. Ett exempel ur lantbrukets perspektiv är naturolycka som ett skyfall. I det fallet handlar det om att återgå till ett normalläge igen, det vill säga att kunna fortsätta producera. I ett annat fall där den normala vattentäkten har slut på vatten, då måste du anpassa dig. Vad är egentligen normalläge? I detta fall att kunna producera och vara verksam.

Den allmänna synen är möjligheten att göra anpassningar i jordbruket och de enskilda företagen vid oförutsägbara händelser, menar LRF. Men inom lantbruket är det svårt att backa direkt vid en oförutsägbar händelse eftersom gårdarna har både grödor på sina fält och djur i stallar som är svårt att minska eller öka med kort varsel. Resiliens handlar om att jobba förebyggande för att klara olika händelser så bra som möjligt. Det kan till exempel vara att binda räntor i tid eller hålla lager med foder eller andra insatsvaror till produktionen. Planering och ekonomi hör samman, för att hålla en säker livsmedelsförsörjning krävs det att företagen har likviditet. Resiliens är ett brett begrepp men kan ses som ett sätt att ha en anpassningsförmåga samt utvecklas efter situationen.

Ökat arbete för resiliens hos lantbruksföretag

Det finns definitivt ett arbete kring resiliens från Jordbruksverkets håll. Pandemin gav livsmedelsförsörjning en stark puff i den riktning vi är idag. Ur myndighetens perspektiv har kanske inget speciellt hänt men det har absolut ökat den politiska relevansen i frågan. När resiliens kommer på tal tänks det ofta i praktiska termer som att en maskin går sönder eller att mjölkbilen inte kommer. Just nu är situationen annorlunda, där marknadskrafterna och priserna är problemet. I slutändan handlar det om att folk måste vara beredda att betala mer pengar för det livsmedel som produceras i Sverige. Allt är en mycket långsam process vilket gör att resultat syns långt efter det faktiskt hänt. Ett exempel är torkan 2018 där det tog cirka tre år innan prishöjningar i det slutliga ledet faktiskt syntes. Det är viktigt att var och en har en beredskapsplan när oförutsedda saker inträffar, men också svårt att säga på grund av att det finns olika förutsättningar.

MSB är en myndighet som har ett övergripande ansvar för att samordna beredskapen i Sverige och arbetar för att öka resiliensen hos företag som bedriver samhällsviktig verksamhet. De är inte specialiserade på just lantbruket, utan det har bland annat Jordbruksverket ett större ansvar för. Arbetet med att öka resiliensen har inte ökat, men det har snabbats upp på grund av kriget i Ukraina. Under förra våren kom en specialsatsning för att öka resiliensen hos företag inom den regionala försörjningen. Idag arbetas mycket hårt kring krisförberedande arbete generellt men inte enbart mot lantbruksbranschen.

LRF har sett de senaste fem åren hur tänket kring resiliens ökat och det var framför allt torkan 2018 som satte en boll i rullning. Efter torkan såg vi även prisökningar som påverkade de enskilda företagen och nu under våren 2022, ett krig i närliggande tid. För att öka resiliensen hos lantbrukarna är rådgivning en väg att gå, bland annat i form av produktionsrådgivning och Greppa näringen. Greppa näringen bidrar med att rådgivning om växtnärbalanser på gårdarna, i nuläget när mineralgödseln är så dyr är detta extra viktigt. I Sverige finns det 60 000 lantbrukare och av dessa anses 15 000 var heltidsaktiva. De heltidsaktiva lantbrukarna är duktiga på att dela information sinsemellan och försöka hjälpa varandra när det inträffar något oförutsägbart, till exempel under 2018 gick en hel del spannmål till grovfoder för att djurgårdar inte skulle stå utan grovfoder. Från LRFs sida har arbetet med motståndskraft och hållbarhet varit aktivt sedan EU inträden 1995. Men arbetet har snabbats på mer under den senare tiden, det är framför allt fokus kring lönsamhet i lantbruket.

Finns kapacitet idag att motstå en störning?

Jordbruksverket ser att det är svårt att försörja befolkningen med mat i en allvarlig situation som det ser ut nu. Sverige som land måste ha ett mål med vad myndigheten ska komma åt, annars vet inte de vad de ska jobba med. Vi har egentligen aldrig haft problem med livsmedelsförsörjning i Sverige. Man kan inte säga att det är problem med livsmedelsförsörjningen om några få varor inte går att få tag i. Så länge man är beredd på att ganska dramatiskt ändra sin kost har vi nog ganska gynnsamma förutsättningar i Sverige. Det här beror väldigt mycket på krisens natur och är en väldigt svårdefinierad fråga. Det har funnits mängder av kriser i lantbruket men nästan ingen har blivit förstasida i tidningen, så många kriser har redan klarats av. Det pågående kriget är dock en helt annan dimension, vilket leder till den stora fråga; klarar vi av det? Det leder till arbete med näringen, vad de ska göra tillsammans med myndigheterna i höjd beredskap. Jordbruksverket som verksamhet kommer troligen fungera, men det är inte de som producerar maten. Det finns ingen tvingande struktur längre men vid kris kommer man troligen se fler samarbeten. Det finns idag ett gott klimat i kommunikationen i lantbrukssverige och det finns en god samarbetsvilja och att göra rätt. På beredskapsenheten finns också den så kallade krisorganisationens styre, att om det faktiskt inträffar en kris så kan de sätta upp operativa ledningscentraler och ledningsgrupper runt om i landet som de samordnar. Det ger en tydlig struktur om vem som gör vad och hur styrningen ska gå till, lite inspirerat av militären.

Utifrån myndighetens perspektiv är förmågan att idag motstå en störning låg, menar MSB. Jordbruket som företag är idag väldigt hårt pressade och har en låg kapacitet

att motstå störning. Om man ser det på ett annat vis, "hade vi kunnat om vi verkligen velat?", så hade svaret varit ett annat. I slutändan handlar allt om pengar för ett företag och i dagsläget är det nog många företag som inte behöver mycket mer för att knäckas.

Precis som Jordbruksverket menar LRF att det beror helt på vilken störning det är, men generellt är det planering som leder till att gårdar kan motstå störningar. Är det till exempel en väderbaserad störning i form av torka finns det bevakning, men det ska tilläggas att alla inte kan bevakta sina fält. Gårdarna har oftast produktioner som är bundna till avtal och för att kunna säkerställa dessa avtal är god planering en viktig del i resiliensstänket. Kapaciteten är relativt god att motstå störningar på gårdarna men det leder oftast till produktionsminskningar vilket har en negativ påverkan på livsmedelsförsörjningen.

Myndigheternas hjälp för livsmedelsförsörjning

Många tycker att myndigheterna gjort för lite under till exempel pandemin, men det är inte riktigt den myndighetsmodell som finns i Sverige, säger Jordbruksverket. De ska jobba inom ett område och inte peta där de inte ska vara. Det de kan göra, som de hoppas att de gör, är att samordna själva beredskapsuppbyggnaden och hjälper till att ge de verktyg som behövs för att jobba vidare. Det finns i dagsläget inte så mycket tvångsmedel, de kan inte säga "mot din vilja - gör så här", men i viss grad kan de göra det ändå på grund av jordbrukspolitiken. I grunden handlar det om att styra jordbruket att bli bättre i någon mening. Här kan olika verktyg skjutas till på olika sätt och det kommer troligen bli mer resiliensstänk i den kommande jordbrukspolitiken. Från myndighetshåll sammanställer de lägesbilder, analyserar och ger förslag till underlag för politiska beslut för att knuffa politiken i rätt riktning så de vet vilka frågor de ska arbeta med. Politiken refererar ofta till myndigheternas texter, vilket troligen inte är en slump utan de lyssnar ganska mycket på vad myndigheterna säger. I utredningen som kom nyligen hade de tyckt det hade varit kul att få svar på de stora frågorna som alla går och funderar på - vad får myndigheterna egentligen göra? Myndighetsmandat kan gissningsvis komma att utvidgas. En fråga är om myndigheter vill det, är det så de egentligen ska jobba? De ska ha en finkänslighet att inte vara i vägen när saker fungerar så undersamordning skjuts mycket ut till de privata aktörerna. Det fungerar ganska bra eftersom det idag bland annat finns möjlighet till ransonering och det vill ju givetvis inte marknaden ha. Det används dock inte eftersom myndigheter litar på marknaden. Tvivel ska inte finnas om det kan kommas att användas eller inte för att slippa tänka i dramatiska termer. Den stora grejen Jordbruksverket gör är tveklöst genomförande av jordbrukspolitiken. Det är basplåten och gör det möjligt för Sverige att bibehålla och öka livsmedelsförsörjningen. Det finns mängder av saker som kan ställa till det för en lantbrukare men myndigheten bryr sig om en mängd olika saker. Det kan vara torktider med foderbrist som följd, arbetsbrist eller IT-störningar där det är svårt för den enskilde lantbrukaren att agera. Här måste myndigheten kliva in och göra någonting och hjälpa till. En del är att distriktsveterinärerna är tillgängliga dygnet runt som är en del av Jordbruksverket. De har skyldighet att se till att alla har tillgång till veterinära tjänster.

Växtrådgivning och utsädesrådgivning med kvalitetskontroll är också något som de arbetar med.

MSB jobbar generellt mot företag för att öka sin resiliens genom kontinuitet. De ger information om hur man kan agera, som personalplanering, lager för kritiska resurser, god IT-säkerhet, kontinuitet- och beredskapsplaner. Det här kan hjälpa till viss del i det korta perspektivet. I det längre perspektivet jobbas det med samhällsplaneringsfrågor, infrastruktur, dricksvattentillgång och skydd mot jordskred. Det är inte direkt riktat till lantbruket men berör till stor del dem ändå. I huvudsak ger de generellt stöd för ett resilient samhälle.

Från LRFs sida är det rådgivning som ska kunna hjälpa lantbrukarna att vara resilienta. De jobbar hårt både inom ekonomi, hållbarhet och det sociala, målet är att få långsiktiga effekter för lantbrukets utveckling. Ett stort fokus har på senare tiden varit hållbarhetsfrågorna kring användningen av fossila bränslen där arbetet kretsat kring hur lantbruket ska kunna fortsätta producera utan fossil energi. LRF har även goda kontakter med organisationer som har rådgivningstjänster där de hjälper lantbrukare med exempelvis ekonomisk rådgivning. För att lantbruket i Sverige ska kunna bidra till livsmedelsförsörjningen krävs det att företagen redovisar ekonomiskt positiva resultat. Med höga kostnader på insatsvaror behöver även priserna hänga med för att klara av att ha en inhemsk livsmedelsförsörjning. Det stöd som regeringen presenterat till lantbruket grundar sig i att försöka bibehålla en lika stor produktion som innan de höga kostnaderna. Handeln hjälper även till genom att höja priserna på varorna men det är en långsam process och resultatet kommer oftast synas först över tid. För att öka livsmedelsförsörjningen i kristider krävs det antingen subventioner till lantbruket eller mer betalt för varorna lantbruket producerar. Annars kommer vissa lantbrukare dra ner på sin produktion genom att inte sätta in nya djur i stallarna eller väljer att träda sin åkermark. För tillfället hänger spannmålspriserna med kostnadsökningen på insatsvaror men det är för animalieproducenter som det är jobbigare då kött-, ägg- och mjölkpriserna inte stigit i samma takt. När systemet är beroende av stöd och subventioner kommer det på lång sikt att ha en negativ påverkan på livsmedelsförsörjningen. Mat måste få kosta för att vi ska kunna säkerställa en livsmedelsproduktion.

Under intervjuerna fick respondenterna sätta en siffra på hur de såg på resiliens knutet till lantbruket. I figur 3 illustreras frågorna, där skalan var 1 till 10 där 1 var återgång till det normala/lågt och 10 var absorbera och utvecklas/högt. Frågorna gav varierande resultat beroende på respondenternas utgångspunkt kring resiliens. Lantbrukarna och LRF hade relativt lika syn på fråga ett där de menade att resiliens handlar om att gå framåt. MSB och Jordbruksverket som arbetar i det större perspektivet såg snarare att resiliens handlar om återgång vilket kan knytas till figur 2. Samtliga respondenter anser sig arbeta förebyggande inför kommande kriser, fråga två visar att detta dessutom är högt prioriterat bland respondenterna då de lägger sig på den högre hälften av skalan. Fråga tre går att knyta an till det teoretiska ramverket om att resiliens är ett brett begrepp som går att tolka på många olika sätt. Respondenternas svar är väldigt olika, Jordbruksverket och lantbrukare 2 har synen att det finns kapacitet att motstå störningar idag. Lantbrukaren baserar detta på sin produktion och menar att driften är relativt oberoende av yttre hjälp vid en kris.

Jordbruksverket anser också att Sverige har förmågan att kunna upprätthålla en produktion även om den kan se annorlunda ut jämfört med ett normalläge. De övriga respondenterna menar på att Sverige har ett stort behov av insatsvaror från andra länder vilket medför att landet blir mer sårbart. Vid den fjärde frågan är fyra av respondenterna överens om att det svenska lantbruk inte är förberett på en kris och menar att utan infrastrukturen och insatsvaror från andra länder blir det svårt att fortsätta producera livsmedel. Jordbruksverket menar dock att vi inte direkt tidigare upplevt en livsmedelskris tidigare och att vi är mer förberedda än vi tror.

Vad är resiliens, att återgå till normala eller absorbera och utveckla?									
1				5					10
Hur mycket arbetar ni med att förbereda inför eventuella kriser?									
1				5					10
Finns kapacitet att motstå störning idag i lantbruksföretaget/landbruget?									
1				5					10
Hur väl förberett är svenskt lantbruk vid kris?									
1				5					10

Figur 3: Olika sammanhang inom resiliens. Källa: egen bearbetning.

5. Analys och diskussion

Kapitel 5 är en diskussion där paralleller dras mellan det teoretiska ramverket och resultaten. Kapitlet ligger till grund för slutsatserna.

5.1. Diskussion av resultatet

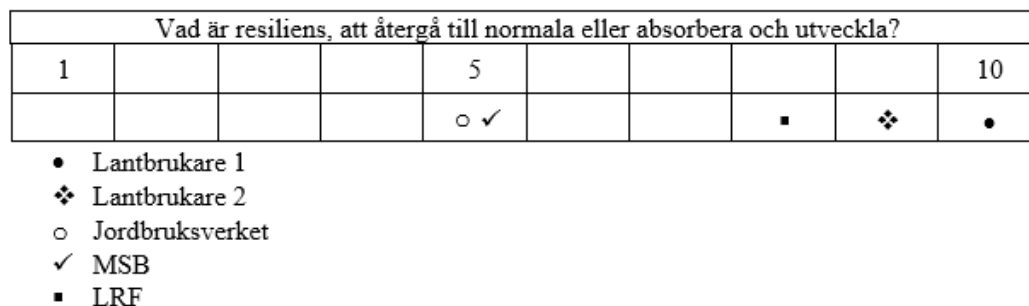
Definition av resiliens

Både forskningen och litteraturen tyder på att begreppet resiliens går att implementera i många sammanhang. Hassel (2016) menar att det är ett väldigt brett begrepp som gör det svårt att komma fram till en gemensam mätning för olika typer av system. Det här bekräftades under studiens gång och framför allt under intervjuerna där vi fick många olika svar om hur resiliens upplevs hos de olika aktörerna. Jordbruksverket trycker på att det är viktigt att ha fungerande företag vid normalläge, annars kommer de inte fungera vid kris. MSB ser resiliens olika beroende på vilket perspektiv de ser ur, är det ur företagsperspektivet ser de att det är viktigt att verksamheten fortsätter att existera och producera livsmedel trots störning. Ur det längre perspektivet handlar det snarare om att vara anpassningsbar och stå emot störningar, som klimatförändringarna. Intervjun stämmer överens med hur MSB (2013) beskriver resiliens i sin rapport.

Lantbrukarna var överens om att återgång till det normala inte speglar hur de ser på resiliens i deras lantbruksföretag, utan att hela tiden utvecklas av en händelse och röra sig framåt. Här skiljde sig lantbrukarnas svar från MSB och Jordbruksverkets svar. LRF svarar lite mitt emellan, de menar att det handlar om att möjliggöra anpassningar i jordbruket men att det kan vara svårt att göra snabba förändringar i enskilda företag på grund av växande grödor eller fulla djurstallar. Resiliens handlar mer om att arbeta förebyggande och planera för att kunna klara av olika händelser. Darnhofer (2021) anser att resiliens är en transformativ förändring där det handlar om att hitta nya vägar för att hitta hållbara lösningar för de specifika omständigheterna. Att bibehålla systemets struktur trots störningar och hitta nya utvecklingsvägar stämmer överens med vad lantbrukarna tycker. Det här är något som SRC (2015) också menar, den långsiktiga förmågan att klara av störningar och fortsätta utvecklas. Klimatförändringar och politiska oroligheter är exempel, något som lantbrukarna säger är de saker som påverkar dem mest i företaget.

Den första frågan i figur 3 visade tydligt hur synen på resiliens kan skilja mellan olika aktörer och vi valde att titta närmare på den frågan. Frågan gjorde att vi såg

ett mönster som stämmer överens med teorin, att resiliens är svårdefinierat och kan ses olika beroende på vem som blir tillfrågad. I figuren nedan syns respondenternas svar på frågan: *Vad är resiliens? Förmågan att återgå till det normala eller absorbera och utvecklas, där 1 är återgång till det normala och 10 är att utvecklas.*

Figur 4: Olika syn på resiliens. Källa: egen bearbetning.

Driva livskraftigt företag och yttre påverkan

Alla respondenter är dock överens om att i slutändan handlar allt om pengar. Lantbrukarna tryckte mycket på att det är väldigt viktigt att ha god likviditet i sitt företag. Att alltid jobba med kassaflöden, samhällsanalyser, sprida sina risker och ha en plan B för oväntade händelser menar båda lantbrukarna är att vara resiliënt ur en företagares perspektiv. Att hela tiden vara förberedd på oförberedda händelser är något som Moser et al., (2019) sympatiserar med. MSB har det övergripande ansvaret för att arbeta med resiliensen hos företag som bedriver samhällsviktig verksamhet i Sverige. Just lantbruket är inget de specifikt arbetar med utan här kommer Jordbruksverket in. De trycker även här på att det handlar om pengar, i slutändan är det konsumenten som måste vara beredda på att betala mer för det livsmedel som produceras i Sverige.

Ökad livsmedelsförsörjning

Att dra kopplingar mellan resiliens och livsmedelsförsörjning kan vara komplext menar lantbrukarna. MSB (2022) säger att livsmedelsproduktion ska fungera under en kris. Civildförsvaret ska bistå med den hjälp som krävs för att upprätthålla en fungerande livsmedelsproduktion så mycket de kan. I intervjun med MSB berättar de att de arbetar mot företag för att öka deras resiliens, men inte specifikt mot lantbruket. Mycket av det förebyggande arbetet i form av IT-säkerhet, beredskapsplaner och dricksvattentillgång berör lantbruket i slutändan ändå. Det här är dock frågor som den enskilde lantbrukaren inte kan påverka utan bara får förhålla sig till. Här kommer Jordbruksverkets arbete in där de kan knuffa de politiska besluten i rätt riktning. De tror absolut att det resilienta tänket kommer vara en större politisk fråga i framtiden. Både LRF och Jordbruksverket tillhandahåller rådgivning till lantbruksföretag. Lantbrukarna tycker att rådgivning är bra och man ska lyssna på vad andra säger. Dock kan rådgivningen vara lite stelbent och bara se här och nu, det behövs mer resilienstag och ett längre perspektiv.

5.2. Konsekvenser av resultatet

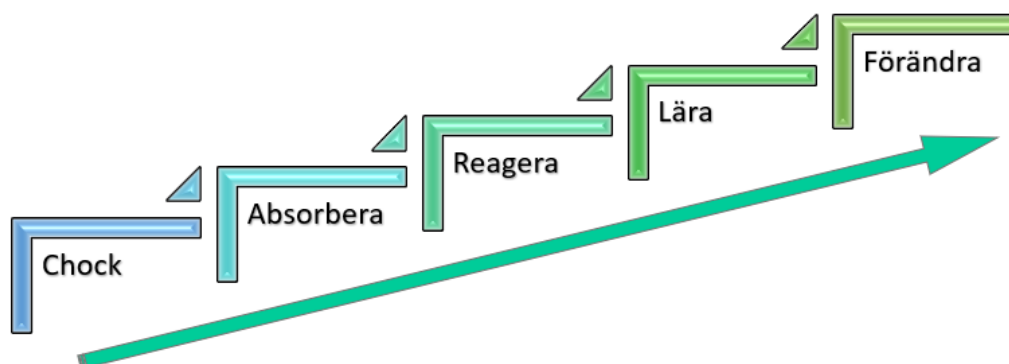
-En ny modell och ett nytt begrepp.

Likt MSB (2013) skriver i sin rapport om resiliens tyder undersökningen också att begreppet har en stor bredd och kan implementeras i många sammanhang. Förmågan att *studsas tillbaka* är det generella tankesättet i ett storskaligt perspektiv. Detta stämmer överens med Jordbruksverket och MSB syn på resiliens då de jobbar med frågan i de stora perspektiven. Det ska dock tilläggas att synen att *studsas tillbaka* har betydelse av vilken situation eller sammanhang begreppet används i. Modellen i figur 2 speglar denna breda syn på resiliens och förmågan att studsas tillbaka.

Lantbrukarna har sina gårdar som utgångspunkt när de pratar om resiliens. När de tänker och beskriver resiliens ser de på det som förmågan att utvecklas av en händelse och röra sig framåt. Detta i sin tur skiljer sig en aning från hur myndigheternas syn är kring resiliens. Då ett företag befinner sig under ständig förändring kan resiliens ses som förmågan att utvecklas och anpassa en produktion efter en förutsättning. Resiliens är mer ett verktyg för att anpassa och forma ett företag utefter oförutsägbara händelser (Darnhofer 2021).

Lantbrukare 1 talar mycket om kriser orsakade av väder och menar att av de olika väderfenomenen som finns är torka de som går bäst att värja sig emot medan vätan är det stora problemet. Utefter lantbrukarens synsätt kring möjligheten att påverka olika aktiviteter i verksamheten är utfallet att torkan är möjlig att påverka. Efter en del torra år har lantbrukaren byggt upp en beredskap med ett antal bevattningsmaskiner för att klar av att hantera kriserna. Lantbrukaren menar att en återgång till det som var innan investeringen av bevattningsmaskinerna klassas som att backa i utvecklingen. Att jobba framåt och hitta nya lösningar bidrar till förutsättningar att fortsätta driva ett livskraftigt företag. Chocken beskriver då en oväntad händelse, i detta fall en nederbördsfattig odlingssäsong med torka som utgång. Genom att absorbera händelsen och tänka på hur eller, om det går att förbättra läget kommer det leda till att lantbrukaren reagerar. I detta fall innebär det att lantbrukaren reagerar genom att skaffa bevattningsmaskiner. Av händelsen med torka kommer lantbrukaren lära sig av och vara förberedd på liknande händelser i framtiden. Detta leder i sin tur till en förändring i driften på lantbruket, att återgå till ursprungliga läget där lantbrukaren står handfallen utan möjlighet att påverka nederbörden är inte längre ett alternativ.

För att beskriva lantbrukarens syn på resiliens har vi utvecklat en egen modell (Figur 4), som beskriver förmågan att utvecklas och arbeta framåt. Modellen kan implementeras i lantbrukarens berättelse om bevattningsmaskiner. Denna modell (Figur 4) beskriver förmågan att *gå framåt* när återgång till det normala inte är ett alternativ. Modellen är utformad i en framåtgående rörelse eftersom den illustrerar förmågan att hitta nya vägar och lösningar i stället för att återgå till det som var innan. Varje chock behandlas enskilt där de har separata vägar och utgångar, ingen är den andra lik.

Figur 5: Resiliens med innebörden att "gå framåt". Källa: egen bearbetning.

Genom att titta närmare på frågan i figur 4, ser vi att det finns skillnader hur begreppet resiliens faktiskt definieras. En del svarade mer som Tendall (2015) där strävan efter återgång i en cirkulär rörelse är det naturliga. Samtidigt tyckte en del att det var svårt att definiera begreppet när inte en specifik chock presenterades, och menar att utgången av chocken beror helt på vilken typ det är. Det vi reagerade på var lantbrukarnas mycket säkra svar – att återgång inte är ett alternativ. Vi insåg ganska snart att begreppet resiliens passar ganska dåligt in på någon eller något som hela tiden strävar efter förändring och utveckling. Det satte i gång vår tankeverksamhet ytterligare där funderingar om ett nytt begrepp skulle passa ett sådant sammanhang bättre.

Att *gå framåt* kan översättas till *procedere* och *att fortsätta* till *proce* på latin. Det mynnar ut i ett nytt begrepp vi har sammansatt, *proceliens*. Det beskriver förmågan att utvecklas och gå framåt efter en störning till skillnad från resiliens som beskriver förmågan att återgå. Eftersom resiliens har ett brett begrepp i teorin, som även bekräftats av denna studie, anser vi att begreppet kan specificera en typ av resiliens. Vi anser att ett nytt begrepp kan komma att vara användbart i sammanhang där resiliens används idag, men ifrågasätts. När många respondenter ifrågasatte "vad är det normala?", kan det nya begreppet få en betydande roll. *Proceliens* kan komma att användas för att beskriva hur en störning kan användas för att stärka eller utveckla. En störning ska inte ses som en direkt risk utan en möjlighet till förbättring. Moser et al., (2019) menar att resiliens kan tappa sin ursprungliga innebörd och trovärdighet när det används i många olika sammanhang. *Proceliens* kan användas när resiliens blir för brett och ifrågasätts.

Proceliens – ursprungligen ur latin att gå framåt, procedere och att fortsätta, proce. Beskriver förmågan att absorbera och att utvecklas efter en störning när återgång till det normala inte är ett alternativ.

5.3. Kritik granskning av resultatet

Brister i detta arbete som bör betraktas är att en kvalitativ undersökning endast berör respondenternas tankar kring ämnet. Även om delar av respondenterna arbetar för en myndighet eller organisation är det inte säkert att respondenternas svar stämmer överens helt i enlighet med myndighetens svar på frågan. Då antalet respondenter totalt är fem går det inte heller att säkerställa att dessa svar är lika om en liknade undersökning genomförts med fem andra respondenter. Det är inte heller säkert att svaren hade blivit exakt det samma om respondenterna fått svara ytterligare en gång på frågorna (Patel & Davidsson 2020).

På grund av det geografiska avståndet har intervjuerna av Jordbruksverket, MSB och LRF skett via videosamtal medan intervjuerna med lantbrukarna har skett ansikte mot ansikte. Det gör att svaren kan ha fått olika djup eftersom kroppsspråk kan bli lidande via digital länk.

Valet av respondenter föll på de lantbrukare som redan vet vad resiliens innebär och har sin egen tolkning på det. Båda två har dessutom implementerat resiliens i sina lantbruk och har inriktningar som inte den gemene lantbrukaren har. Det kan ha påverkat deras syn på resiliens, att de är mer förberedda än vad andra lantbrukare skulle varit. Resultatet bör även tolkas med försiktighet på grund av de få respondenterna, hade ytterligare fem respondenter medverkat hade resultatet kanske sett annorlunda ut. Men hade vi intervjuat personer utan kunskap i ämnet hade det kunnat medföra att uppsatsens trovärdighet blivit bristfällig.

5.4. Förslag till vidare forskning

Förslag till vidare forskning är att undersöka hur fler inom lantbruksbranschen ser på resiliens, det är nämligen inte säkert att gemene man vet vad begreppet står för. I denna studie var respondenterna medvetna om begreppets innebörd.

Eftersom ett nytt begrepp har myntats kan det behövas vidare undersökning om det finns vilja att använda ett nytt ord. Det kan undersökas hos grupper som inte ser resiliens att återgå till det normala, utan hela tiden strävar efter utveckling. Det nya ordet kan definiera deras tankesätt bättre än vad resiliens kan. Om det nya begreppet används i ett sådant sammanhang har redan definitionen gjorts och undersökningar slipper förklara resiliens breda betydelse.

Under intervjuerna tog två av respondenterna upp frågan kring oljans påverkan i livsmedelsförsörjningen. Att vara resilient handlar om att bibehålla en fungerande produktion i den utsträckning som en given situation ger. Men hur skulle livsmedelsförsörjningen påverkas om oljan försvann? Vilken typ av produktion är resilient och vilken är mindre resilient?

6. Slutsatser

Kapitel 6 är slutsatsen där ett resultat redovisas med hjälp av både teori och intervjuer.

Uppsatsens syfte har varit att ge en ökad förståelse för hur begreppet resiliens används i lantbrukssammanhang. Olika utvalda grupper inom branschen har fått ge sin syn på resiliens och hur det kan kopplas samman med livsmedelsförsörjning. Genom kvalitativa intervjuer har de olika uppfattningarna kring resiliens kunnat identifieras. Studiens syfte har kunnat uppnås tack vare respondenternas medverkan och svar på hur de uppfattar begreppet resiliens.

Den slutsats som kan dras är att resiliens kan tolkas på många olika sätt beroende på situation och vem som tillfrågas. Myndigheterna var överens om att återgå till det normala var deras syn på resiliens, men kan också vara att anpassa sig beroende på vilken störning. Lantbrukarna såg inte återgång till det normala som ett alternativ, utan att hela tiden utvecklas framåt till följd av händelser. Svaren bekräftar teorin att det går att använda begreppet vid flera olika sammanhang. Det visar också att det är svårt att faktiskt använda begreppet eftersom det kan tolkas olika från olika håll.

I frågeställningen ställde vi två huvudfrågor angående resiliens.

- Hur tolkar svenska bönder begreppet resiliens, samt dess påverkan på gårdarna och svensk livsmedelsförsörjning?
- Hur tolkar svenska myndigheter begreppet resiliens knuten till svenskt lantbruk och livsmedelsförsörjning?

Av intervjuerna såg vi att det fanns olika syn på begreppet resiliens och utvecklade där efter två modeller. Modell 2 är utvecklad efter en befintlig modell och beskriver ett tillstånd där resiliens handlar om att återgå till det normala. Modell 4 är en egenutvecklad modell som framför allt beskriver lantbrukarnas syn på resiliens där modellen visar hur en störning leder till utveckling och anpassning.

Detta medför att vi ser det möjligt att mynta ett nytt begrepp för att beskriva förmågan att arbeta framåt. Det nya begreppet är: Proceliens. Det beskriver förmågan att utvecklas och gå framåt efter en störning till skillnad från resiliens som beskriver förmågan att återgå. Eftersom resiliens är ett brett begrepp i teorin, som även bekräftats av denna studie, anser vi att begreppet kan specificera en typ av resiliens. Proceliens kan komma att användas för att beskriva hur en störning kan användas för att stärka eller utveckla. En störning ska inte ses som en direkt risk utan en möjlighet till förbättring.

7. Referenser

- Adlers, S. (2022). Går det att öka graden av självförsörjning? (Självständigt arbete i företagsekonomi 2022: 1413) Sveriges lantbruksuniversitet. Agronomprogrammet-ekonomi. https://stud.epsilon.slu.se/17609/1/adlers_s_220222.pdf [2022-05-01]
- Altinget (2022). *Bråttom att ställa om från importberoende lantbruk*. <https://www.altinget.se/miljo/artikel/braattom-att-stalla-om-fraan-importberoende-lantbruk> [2022-05-27]
- Andersson, L., Bengtsson, J., Dahlén, L., Ekelund Axelsson, L., Eriksson, C., Fedrowitz, K., Fischer, K., Friberg, H., Hallin, S., Hunter, E., Jansson, T., Johnsson, P., Mobjörk, M., Oskarsson, D., Patel, M., Rydhmer, L., Råty, R., Röös, E., Slätmo, E., Stenström, M., Sundberg, C., Svensson, C., Westholm, E., Wikman Svahn, P. (2016). Framtidsberättelser från lantbruket år 2030. Uppsala, Sveriges lantbruksuniversitet. https://pub.epsilon.slu.se/13907/7/andersson_l_et_al_161222.pdf [2022-03-29]
- Bennett, E., Carpenter, S., Gordon, L. J., Ramankutty, N., Balvanera, P., Campbell, B., Cramer, W., Foley, J., Folke, C., Karlberg, L., Liu, J., Lotze-Campen, H., Mueller, ND., Peterson, GD., Polasky, S., Rockström, J., Scholes, RJ., Spierenburg, M. (2014). Toward a more resilient agriculture. *Solutions*, 5(5), 65-75. https://www.researchgate.net/profile/Patricia-Balvanera/publication/268389470_Skip_to_Navigation_Login_Subscribe_Sponsor_Submit_Donate_Sponsors_and_Partners_About_Volume_5_Issue_5_Page_65-75_Oct_2014_Toward_a_More_Resilient_Agriculture_Idea_Lab_Features_Perspectives_Visionaries/links/546a49a10cf2f5eb180779c7/Skip-to-Navigation-Login-Subscribe-Sponsor-Submit-Donate-Sponsors-and-Partners-About-Volume-5-Issue-5-Page-65-75-Oct-2014-Toward-a-More-Resilient-Agriculture-Idea-Lab-Features-Perspectives-Vis.pdf [2022-03-29]
- Darnhofer, I. (2021). Farming resilience: From maintaining states towards shaping transformative change processes. *Sustainability*, 13(6), 3387. <https://www.mdpi.com/2071-1050/13/6/3387/htm> [2022-05-01]
- Davies, A. (2020). Värdet av lokalproducerad mat. Förväntningar och definitioner av begreppet samt hur det förhåller sig till Agenda 2030. (Självständigt

- arbete för kandidatexamen 2020) Örebro universitet. Miljövetenskap
<https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1473758/FULLTEXT01.pdf>
 [2022-04-05]
- Eriksson, C. (2018). Livsmedelsproduktion ur ett beredskapsperspektiv: Sårbarheter och lösningar för ökad resiliens. Swedish University of Agricultural Sciences: Uppsala, Sweden.
https://www.slu.se/globalassets/ew/org/centrb/fu-food/forskning/rapporter/ff-reports-1_eriksson_livsmedelsproduktion-ur-ett-beredskapsperspektiv.pdf [2022-03-29]
- Hassel, H. (2016). Att mäta samhällelig resiliens. CenCIP Professional Papers, 2, 1-7. https://www.cencip.lu.se/sites/cencip.lu.se/files/nr2_-_att_mata_samhallelig_resiliens_0.pdf [2022-04-05]
- Hedin, A., & Martin, C. (1996). En liten lathund om kvalitativ metod med tonvikt på intervju. Klerfelt, Anna & Qvarsell, Birgitta (red.) (2011). Kultur, estetik och barns rätt i pedagogiken, 1.
<https://www.studocu.com/sv/document/hogskolan-kristianstad/omvardnadsforskningens-teori-och-metod-iv-fordjupningsarbete-i-omvardnad/liten-lathund-om-kvalitativ-metod-med-tonvikt-pa-intervju-11-08-25/9011848> [2022-04-05]
- Holling, C. S. (1973). Resilience and Stability of Ecological Systems. Annual Review of Ecology and Systematics, (4), 1-23.
<https://www.annualreviews.org/doi/pdf/10.1146/annurev.es.04.110173.000245> [2022-04-05]
- Jordbruksaktuellt (2022). Ökande intäkter kompenserar ökande utgifter. <https://www.ja.se/artikel/2230099/jordbruksverket-kade-intkter-kompenserar-kade-utgifter.html> [2022-04-05]
- Jordbruksverket (2015). Grön konkurrenskraft 2015 – produktivitet i Sverige och i konkurrentländer.
<https://www2.jordbruksverket.se/download/18.769618ed1515bcacb6732fe3/1448960713648/ovr372b.pdf> [2022-04-21]
- Jordbruksverket (2022). Krisberedskap. <https://jordbruksverket.se/om-jordbruksverket/krisberedskap> [2022-04-06]
- Jordbruksverket (2020). Långa tidsserier – Basstatistik om jordbruket åren 1866–2020. <https://jordbruksverket.se/om-jordbruksverket/jordbruksverkets-officiella-statistik/jordbruksverkets-statistikrapporter/statistik/2021-08-16-langa-tidsserier---basstatistik-om-jordbruket-aren-1866-2020> [2022-05-03]
- LRF, Lantbrukarnas riksförbund (2022b). Ny undersökning: 4 av 10 lantbruksföretagare minskar verksamheten på grund av kostnadskrisen. <https://via.tt.se/pressmeddelande/ny-undersokning-4-av-10-lantbruksforetagare-minskar-verksamheten-pa-grund-av-kostnadskrisen?publisherId=3235738&releaseId=3314896> [2022-03-30]

- LRF, Lantbrukarnas riksförbund (2022a). Sveriges matberedskap.
<https://www.lrf.se/politikochpaverkan/foretagarvillkor-och-konkurrenskraft/nationell-livsmedelsstrategi/sjalfvorsorjning/> [2022-03-28]
- Meuwissen, M. P., Feindt, P. H., Spiegel, A., Termeer, C. J., Mathijs, E., de Mey, Y., Finger, R., Balmann, A., Wayters, E., Urquhart, J., Vigani, M., Zawlinska, K., Herrera, H., Nicholas-Davies, P., Hansson, H., Paas, W., Slijper, T., Coopmans, I., Vroge, W., Ciecchomska, A., Accatino, F., Kopainsky, B., Poortvliet, P.M., Candel, J. L., Maye, D., Severini, S., Soriano, B., Lagerkvist, C. J., Peneva, M., Gavrilescu, C., & Reidsma, P. (2019). A framework to assess the resilience of farming systems. *Agricultural Systems*, 176, 102656.
<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0308521X19300046> [2022-04-06]
- Mistra (2019). Livsmedelsförsörjning och hållbara livsmedelssystem.
<https://www.mistra.org/forskningsprogram/livsmedelsforsorjning-och-hallbara-livsmedelssystem/> [2022-04-20]
- Moser, S., Meerow, S., Arnott, J., & Jack-Scott, E. (2019). The turbulent world of resilience: interpretations and themes for transdisciplinary dialogue. *Climatic Change*, 153(1), 21-40.
<https://link.springer.com/article/10.1007/s10584-018-2358-0> [2022-04-04]
- MSB, Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (2013). Resiliens – begreppets olika betydelser och användningsområden (MSB569 – 2013) Karlstad: Myndigheten för samhällsskydd och beredskap.
<https://rib.msb.se/filer/pdf/27199.pdf> [2022-04-04]
- MSB, Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (2022). Vårt försvar.
<https://www.msb.se/sv/rad-till-privatpersoner/forbered-dig-for-kris/vart-forsvar/> [2022-04-06]
- Nationalencyklopedin (u.å.). Självförsörjning.
<https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/sj%C3%A4lvf%C3%B6rs%C3%B6rjning> [2022-04-21]
- Naturvårdsverket (2019). Konsumtionsbaserade utsläpp av växthusgaser i Sverige och andra länder. <https://www.naturvardsverket.se/data-och-statistik/konsumtion/vaxthusgaser-konsumtionsbaserade-utslapp-i-sverige-och-andra-lander/> [2022-04-04]
- Patel, R. & Davidsson, B. (2020). Forskningsmetodikens grunder – att planera, genomföra och rapportera en undersökning. 5:3. Lund: Studentlitteratur AB.
- Sida (2021). Lantbruk och livsmedelsförsörjning. <https://www.sida.se/sida-i-varlden/lantbruk-och-livsmedelsforsorjning> [2022-04-21]

- SRC, Stockholm Resilience Centre (u.å.). Vad är resiliens? En introduktion till forskning om social-ekologiska system.
https://www.stockholmresilience.org/download/18.bc93e6614373c93508e98/1459560235322/SU_SRC_vadarresiliens__low.pdf [2022-04-01]
- SRC, Stockholm Resilience Centre (2015). What is resilience?
<https://www.stockholmresilience.org/research/research-news/2015-02-19-what-is-resilience.html> [2022-03-29]
- Sveriges regering (2022). Sveriges livsmedelsberedskap ska stärkas.
<https://regeringen.se/pressmeddelanden/2022/04/sveriges-livsmedelsberedskap-ska-starkas/> [2022-0-01]
- Sveriges regering (2017). Vision och mål förlivsmedelsstrategin fram till 2030.
 Tillgänglig: <https://www.regeringen.se/informationsmaterial/2017/01/mal-for-livsmedelsstrategin-fram-till-2030/> [2022-03-28]
- Sveriges riksdag (2020). Självförsörjning av mat i Sverige.
https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/motion/sjalvforsorjning-av-mat-i-sverige_H8022602
 [2022-04-01]
- Tendall, D. M., Joerin, J., Kopainsky, P., Edwards, P., Shreck, A., Le, Q. B., P., Kruetli, M., Grant & Six, J. (2015). Food system resilience: Defining the concept. *Global Food Security*, 6, 17-23.
<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2211912415300031>
 [2022-03-29]
- Wessberg, J. (2019). Jordbrukssektorns resiliens mot extrema väderhändelser i svensk kontext. (Fördjupningsarbete 2019). Karlstad universitet. Riskhantering i samhället. <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1326807/FULLTEXT01.pdf> [2022-04-29]

8. Bilagor

Bilaga 1

Frågor till myndigheterna

- **Vad är resiliens för er kopplat till lantbruksföretag?**
 - Handlar det om att säkerställa en livsmedelsproduktion?
 - Om att bibehålla starka företag och arbete på landsbygden?
- **Finns det ett aktivt arbete att öka resiliensen hos lantbruksföretag idag? Till exempel lager,**
 - Varför/varför inte?
 - Har det alltid funnits eller är det på grund av störningar de senaste åren?
- **Finns det kapacitet idag att motstå en störning?**
 - Varför/varför inte?
 - Har svensk livsmedelsförsörjning möjlighet att motstå en störning?
 - Vad är det som gör att det finns beredskap att motstå en störning?
 - Vad krävs för att bättre kunna motstå en störning?
- **Hur hjälper myndigheterna lantbrukarna för att uppnå en god resiliens och i sin tur öka livsmedelsförsörjningen?**
 - Är det rätt väg att gå? Tillräckligt?
 - Har resultat setts? Uppföljningar?
 - Stöd, handlingar, höjda priser, subventioner?
 - Finns exempel? Pågående eller avklarade.
- **Avslutade frågor**
 - Vill du ta del av vårt resultat efteråt?
 - Har du något som du vill tillägga eller fråga oss?

Bilaga 2

Frågor till lantbrukarna

- **Vad är resiliens för dig? Hur håller du ditt företag livskraftigt vid eventuella kommande störningar?**
 - Handlar det om att ha ett starkt företag? Lönsamhet?
 - Att kunna leva på det? Att känna att man producerar mat åt människor?
- **Hur lyckas du driva ett livskraftigt företag trots olika händelser, så som krig i omvärlden, pandemi eller torka?**
 - Hur har tidigare kriser klarats av?
 - Lärde ni er något av krisen? Utveckling eller att motstå liknande kris?
 - Har du lärt dig av vad andra lärt sig av kriser?
- **Vilka störningar påverkar dig mest i ditt företag?**
 - Kunder, leverantörer, regler, administration etc.
- **Resiliens kan ses ur många olika perspektiv hur jobbar du för att ditt företag ska ha god resiliens samt hur det bidrar till en ökad livsmedelsförsörjning?**
 - Finns beredskap eller krisplan?
 - Aktivt arbete för att vara resiliënt?
 - Får du tillräckligt med stöd du behöver?
- **Avslutade frågor**
 - Vill du ta del av vårt resultat efteråt?
 - Har du något som du vill tillägga eller fråga oss?